ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/330684347

بنیاتی ئاواز و شێواز لە ساقینامەی ناڵەی جودایی

Conference Paper · January 2009

CITATIONS
0

READS
1,216

1 author:

Osman Hamad Dashti
Koya University
34 PUBLICATIONS **0** CITATIONS

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Osman Hamad Dashti on 28 January 2019.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

د. عوسمان دەشتی
بەشی کوردی/ کۆلیجی زمان
زانکۆی کۆیە

بنیاتی ئاواز و شێواز

لە ساقینامەی (ناڵەی جودایی)

گۆڤاری زانکۆی کۆیە - ژمارە ١٢ی ساڵی ٢٠٠٩

پێشەکی:

ساقینامە جۆرێکی ئەدەبی ڕۆژهەڵاتییە، هێمن لەسەرتای حەفتاکان دا بەپێڕەوی لە ئەدەبی فارسی، تێکستێکی درێژی لەو بابەتە هۆنیوەتەوە کە لە ئەدەبی کوردیدا پێشینەی نییە. ئەم تێکستە زۆر لایەنی جوانکاری ئەدەبی و هونەری و زمانی تێدایە کە مایەی سەرنجدان و لێکۆڵینەوەن. ئەم باسە هەوڵێکە بۆ ڕۆشنایی خستنە سەر چەند لایەنێکی ئەو تێکستە، بەتایبەت لە ڕوانگەی واتا و بابەتی ئەدەبی و هونەرەکانی کێش و ئاواز و بنیاتی زمان و شێوازەوە. باسەکە بە گشتی بەسەر ئەم بەش و بڕگانەدا دابەش دەبێت:

بەشی یەکەم/ کورتە باسێکی مێژوویی

(أ) شاعیر
(ب) تێکستەکە
(ج) واتا و بابەت

بەشی دووەم/ بنیاتی ئاواز

(أ) ئاوازی دەرەوە
(ب) ئاوازی لایەکان
(ج) ئاوازی ناوەوە

بەشی سێیەم/ بنیاتی شێواز

(أ) ئاستی دەنگ
(ب) ئاستی وشە
(ج) ئاستی ڕێزمان

- ئەنجام

- ليستى پەراوێزو سەرچاوەكان

بەشى يەكەم

كورتە باسێكى مێژوويى

(أ) شاعير:

هێمن (سەيد محەمەد ئەمينى شێخەلئيسلامى موكرى, ١٩٢١ ـ ١٩٨٦)، ماوەيەكى درێژ (١٩٦٧ تا ١٩٧٩) لە ئاوارەيى و دەربەدەريدا ژيان بەسەر دەبات[١]. لەو ماوەيەدا دوورى لە خاك و زێد و نيشتيمان و، دابڕانى لە ژن و ماڵ و منداڵ و ياران و خۆشەويستان و، تەريكى لە دۆست و هاوڕێ و هاوەڵەكانى، تينى بۆ دێنێ و دەيخاتە ژێر بارى غەم و كوڵ و غوربەت و سووتانەوە، لەئاكامدا لەهاوين و پايزى ساڵى ١٩٧٤دا، هۆنراوە درێژەكەى ساقينامەى (ناڵەى جودايى) دەهۆنێتەوە و هەر لەو ساڵەشدا بڵاوى دەكاتەوە[٢].

(ب) تێكستەكە:

(ناڵەى جودايى) لەبارەى جۆرى ئەدەبييەوە[٣] (ساقينامە) يە، ساقينامە خۆى تێكستێكى ليريكە، لەبارى تەكنيكەوە لەسەر قالبى جووت سەروا (مەسنەوى)[٤] و بەزۆرى لەسەر كێشى (موتەقاريب)دا دادەمەزرێت.

لەساقينامەدا شاعير ڕووى گوتارى لە (موتريب و ساقى)يە، لەوێنەى (سەنگى سەبوور)[٥] دەيان دوێنى و دەردى دڵى خۆى بۆيان هەڵدەڕێژێ، بانگ لە ساقى ڕادێڵێ؛ كەوا مەى بگێڕێ و لەتاو نا پايەدارى ژيان و جەفاى ڕۆژگار و بێ شەرت و بەقايى دونيا، بەجامى بادە مەست و سەرخۆشى بكا. شاعير دەيەوێ هەڵ و دەرفەت وەربگرێت و كات بە فيڕۆ نەچێت، سوود لە هەموو دەم و كات و ساتێكى ژيان وەربگرێت[٦].

بەو پێيەش ساقينامەكەى حافزى شيرازى و پێشەكى شوێنەوارە ناودارەكەى مەولانا جەلالەدينى ڕۆمى، (مەسنوى مەعنەوى)، دوو پارچەن لە ناسكترين و سۆزدارترين تێكستى ئەدەبى فارسى، بۆيە لەژێر كاريگەرى ئەو دوو تێكستەدا بووە كەوا هێمن پەرژاوەتە سەر هۆنينەوەى تێكستە ناوازەكەى (ناڵەى جودايى)[٧].

نووسخەى بنەڕەتى:

ناڵەى جودايى لەنێوان شەش مانگى نێوان بەهار و پايزى ساڵى ١٩٧٤ دا نووسراوە. هەوەلين دەرفەتى چاپ و بڵاو بوونەوەشى هەر لە كۆتايى ئەو ساڵەدا بووە. هەر ئەو

تێکستە شاعیر بە دەنگی خۆی خوێندوویەتییەوە و لەسەر کاسێت تۆماری کردووە[٨].
ئینجا بۆ جاری دووهەم لەبەهاری ساڵی ١٩٧٩دا، لەپاڵ چەند پارچە و تێکستی دیکە و چیرۆکێکی شیعری، لە نامیلکەیەکی قەبارە بچووك (١١٠) لاپەڕەییدا، بە هەمان ناونیشانی (ناڵەی جودایی) چاپ و بڵاو کراوەتەوە[٩].

لەنێوان هەردوو تێکستدا کەم و زۆر، جیاوازی بەدی دەکرێت، وەکو لەمەودوا روونی دەکەینەوە:

بەندی	لە گۆڤاری بەیان	لە نامیلکەی ناڵەی جودایی
١	٩ دێرە	٢٠ دێرە
٢	١١ دێرە	٧ دێرە
٣	٨ دێرە	٦ دێرە
٤	٨ دێرە	٩ دێرە
٥	٩ دێرە	٦ دێرە
٦	٦ دێرە	٢٠ دێرە
٧	٢٠ دێرە	١٦ دێرە
٨	١٦ دێرە	٤ دێرە
٩	٤ دێرە	٢١ دێرە
١٠	٢٢ دێرە	
هەمووی	١١٣ دێرە	١٠٩ دێرە

١- لە گۆڤاری بەیان دا تێکستەکە بەسەر (١٠) بەند دا دابەشکراوە، لە نامیلکەکەدا کراوەتە (٩) بەند.

٢ - سەرجەمی ژمارەی دێرەکانی تێکستەکە لە گۆڤاری بەیان دا (١١٤) دێرە هۆنراوەیە، کەچی لە نامیلکەکەدا (١٠٩) دێرە.

٣ – دێرێك هەیە کە بەم جۆرەیە:

روو لەهەر لایێ دەکەم بێگانەیە ژین لەنێو بێگانەدا تەنگانەیە

لەهەردوو تێکستدا نەهاتووەو لەبەر هۆکاری سیاسی و تایبەتی کرتێندراوە، بەمەڕا تێکستەکە دەبێتە ١١٤ دێر.

٣ ـ دێری یەکەم و دووەمی بەندی (٢) لە نامیلکەکەدا کە سەرەتای بەندی (٣)ن لە دەقەکەی گۆڤاری بەیان، پاش و کراون، واتا جێگۆڕکێیان پێکراوە، لە شوێنێکی تریش دوو نیوەی دێرێك لە نامیلکەکە پاش و پێش کراون.

٤ ـ کۆمەڵێك جیاوازی لەنێوان هەردوو تێکستەکە لەسەر ئاستی؛ وشە، ئامراز، بڕگە و دەنگ، بەدی دەکرێت لێرەدا چەند لایەنێکی دەخەینە ڕوو:

لەتێکستەکەی گۆڤاری بەیان	لەتێکستەکەی ناڵەی جودایی
ـ ئەو شەرابە تاڵە...	ـ ئەم شەرابە...
ـ ئەو شەرابە ئاڵە...	ـ ئەم شەرابە...
ـ حەیفە لێی بخواتەوە	ـ بۆچی لێی...
ـ نیری ئێخسیری	ـ نیری یەخسیری
ـ لەبن سێبەر کەوت	ـ ... لەبن سێبەر ڕما
ـ ... لەماڵی دەرکەوت	ـ ... لەماڵی خۆی نەما
ـ ... بگاتە دەستی یار	ـ ... بگاتە گەردنی یار
ـ کوڵمی تاس و لووس	ـ کۆڵمەی...
ـ زوڵمە یەك قەترە	ـ کوفرە...
ـ خەمی ئێخسیر و	ـ خەمی یەخسیر و
ـ نەرم و نۆڵی ناسکێك	ـ ... ناسکێ
ـ سەرینیش باسکێك	ـ ... باسکێ
ـ ڕوو لەخوارێ کە	ـ ڕوو لەلای من کە
ـ تۆش لەڕاست ئەم مل هوڕانە	ـ تۆش لەبەر ئەو مل هوڕانە
ـ ... گرووی یەکسانییە	ـ گرۆی یەکسانییە
ـ ڕۆژگار هاڕیمی	ـ ڕۆژگار هاڕیومی
ـ دەکا گاڵتان بەمن	ـ دەکا گاڵتەی بەمن
ـ دێم بەرە و خیز و	ـ دێم بەرە و زیخ و
ـ وردە ماچ بن نامێنێ...	ـ ماچی شیرین نایەڵێ

ئێمە لەلای خۆمانەوە خوێندنەوەی خودی شاعیر بۆ تێکستەکە، کە لەگەڵ ئەوەی لە گۆڤاری بەیاندا بۆ یەکەمجار بڵاو کراوەتەوە و جیاوازییەکی ئەوتۆیان نییە، بە تێکستی ڕاست و بنەڕەتی دەزانین و لێرەدا دەقەکەی دەخەینە بەر دیدەی خوێنەران[١٠].

(١)

سـاقیا! وا بـادەوە! وابـادەوە!
ڕوو لـە لای مـن کـە بـەجامی بـادەوە
موشـتەری وەك مـن لـە مـەیخانێ کـەمن
زوو بـەیان شـاد و بەکـەیف و بـێ خـەمن
مەی حەرامە بـۆ سە هەندە[١] و بـێ خـەمان
مەسـتی بـێ خـەم بۆچـی بگـرن ئێخـەمان؟
ئـەو شـەرابە تاڵـە دەرمـانی خەمـە
لێـی حـەرام بـێ ئـەو کەسـەی دەردی کەمـە
ئـەو شـەڕابە ئاڵـە بـۆ بـێ دەرد نییـە
لێ ی حەرام بێ ئەو کەسەی ڕەنـگ زەرد نییـە
بـۆ کەسـێکە مـەی چـزیلکی پێـوەنێ
بۆچـی مـل هـوڕ لێـرە بـینی پێـوەنێ؟
بـۆ کەسـێکە مـەی کـە دەردی کارییـە
بـێ خـەمێك بیخواتـەوە زۆرداریـیـە
بـۆ کەسـێکە مـەی دڵـی پڕبـێ لـەداخ
حەیفـە لێـی بخواتـەوە بـەرزە دەمـاخ
ئەو کەسـەی بـێ کـەس نییـە و خانـە خـەراب
دەك بـە ژاری مـاری بـێ بـادە و شـەراب

(٢)

ئـەو کەسـەی نـەی چێشـتوە دەردی ژیـان:
ئەو کەسەی نەیـدیوە ئـێش و بـرك و ژان:
ئـەو کەسـەی نـەکرا نیشـانەی تـیری خـەم
شـانی دانـەخزی لـەبن بـاری سـتەم

ئەو کەسەی هەستی بە زۆرداری نەکرد
تیخی زۆرداری، برینداری نەکرد
ئەو کەسەی دەستی لە ئەوکی[٣] بەردرا
ئەو کەسەی دژمن لە ماڵی دەرکرا
ئەو کەسەی نەی بینی هاتی دژمنی
نیری ئێخسیری لە ئەستۆ داڕنی!
ئەو کەسەی هێندە نەبوو زویر و زگار[٤]
وا نەکەوتە بەر چەپۆکی ڕۆژگار

ئەو کەسەی نەیهاڕی بەرداشی زەمان
ئەو کەسەی "زیڕەی نەگەییە ئاسمان"
ئەو کەسەی دووری عەزیزانی نەدی
تیر و تانەی بێ تەمیزانی نەدی
تۆزی بەدبەختی لەسەر شانی نەنیشت
لێ ی نەگیرا دەور و پشت و چوار تەنیشت
ئەو کەسەی خواردی و لەبن سێبەر کەوت
شەو لەبۆ کەیفێ لەماڵی دەرکەوت:
بۆ دەبێ بێت و بکا مەیخانە تەنگ
شوێنی دیکە زۆرە بۆ گاڵتە و جەفەنگ

(٣)

ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرە و لەوێ
ئەو کوڕەی ماچی کچانی دەس کەوێ
ئەو کوڕەی هێشتا لە ژوانی ڕێی هەیە
سەیرە، زۆر سەیرە کە ئالوودەی مەیە؟
ئەو کوڕەی دۆی[٢] داوەتێ دەستی دەنێ
بێتە ئێرە، چۆنە هەی دێی ناکەنێ؟
ئەو کەسەی "دەستی لە مەمکان گیر ببێ"
ئەو کەسەی "تفڵی دڵی بۆ ژیر ببێ"

ئەو کوڕەی کیژێک بەرە و ڕووی پێ کەنێ
ئەو کەسەی هەر سووکە ئاوڕێکی دەنێ
ئەو کەسەی پەنجۆڵە بگوشی جار و بار
ئەو کەسەی دەستی بگاتە دەستی یار
ئەو کەسەی ڕامووسی[٥] کوڵمی تاس و لووس
ئەو کەسەی تێی هەڵنەدابێ چارەنووس
ئەو کەسەی بمژی خوناوەی[٦] گەردەنێ
زوڵمە یەک قەترە شەرابی گەردەنێ

(٤)

ئەو کەسەی ئاسوودەو و خۆش ڕابوارد
قەت خەمی ئێخسیر و کۆیلانی نەخوارد
شەو لە ئامێزی گەرمدا وەرکەوت
ڕۆژ بەهیوای دیتنی یار دەرکەوت
یەک لەماڵێ چاوەڕێ بوو بێتەوە
دەرکێ نێو ماڵێکی لێ بکرێتەوە
خەم ڕەوێنێک گوێ بداتە ڕازی ئەو
نازەنینێک بێ بکێشێ نازی ئەو
سەر وەسەر ڕانی وەفادارێک بکا
دەست لە ئەستۆی ناسک و نازدارێک بکا
بگرێ پەنجەی نەرم و نۆڵی ناسکێک
بۆی کرا بێتە سەرینیش باسکێک
هەیبێ هێز و گورد و[٧] تاو و تین و گوڕ
ڕۆژگاری ڕەش نەبێ و بەختی مکوڕ[٨]
ئەو کەسە جێگای لە مەیخانە نییە
ئەو کەسە بادە و شەرابی بۆ چییە؟

(٥)

ســـاقیا! وا وەرگـــەڕێ، وا وەرگـــەڕێ
ڕوو لـە خـوارێ کـە، مەچـۆ بـۆ سـەر پـەڕێ
لەنگـــەرێ بگـــرە مەبـــە وا بـــەرزە فـــڕ
بێنـــە بـــۆ مـــن، بێنـــە بـــۆمن، جـــامی پـــڕ
مـــەی حەلاڵـــە بـــۆ مـــنی وێرانـــە مـــاڵ
بـــۆ مـــنی سەرگەشـــتەو و ڕووت و ڕەجـــاڵ
بـــۆ مـــنی بابردەڵـــەی گردەنشـــین
بـــۆمنی دڵ پـــڕ لـــە ناســـۆر و بـــرین
بـــۆ مـــنی ئـــاوارەو و دووره وەتـــەن
بلبلـــی بـــێ بـــەش لـــە گـــوڵزار و چـــەمەن
پـــەڕ وەریـــوی، بـــاڵ شـــکاوی، دەنـــگ بـــڕاو
بـــێ بـــژیوی، بەشـــخوراوی، دەرکـــراو
پـــیری، زورهـــانی[٨]، کەنـــەفتی دەر بـــەدەر
دیـــدە ســـووری دڵ مـــەکۆی دەرد و کەســـەر
داتـــەپیوی، بـــێ پەســـیوی، بـــێ قـــەرار
بـــێ کەســـی، دەستەشـــکاوی، کۆڵـــەوار
لێـــو بـــەباری، دەردەداری، ڕەنجـــەڕۆ
شـــاعیری جـــوانی پەرســـتی، دڵ بەســـۆ

(٦)

ســاقیا بـۆ کـوێ دەچـی، بـۆ کـوێ دەچـی!
تـۆش لـەڕاس ئـەم ملهوڕانـە مـل کەچـی؟
تۆش بەڕەنگ و ڕووی ئەوان خـواردت فریـو
چـاوی تۆشـی هەڵفریوانـد زێـڕ و زیـو؟
تۆش دەگۆڕیـەوە دەگـەڵ گەوهـەر هونـەر؟
کـەنگێ گەوهـەر جـوانی کـردن بەختـەوەر؟
زێـــڕ بەلایـــە بێوەفایـــە دەوڵەمەنـــد
هەر هونەر نەمرە، هونەروەر مـەرد و ڕەنـد

"چـڵکی دەســتە مــاڵی دنیــا"، وەك دەڵــێن
ماڵپەرســـت، پــەیمان شــکێنە و بــێ بــەڵێن
قـــەدری جـــوانی کـــوا دەزانـــێ ماڵپەرســـت
جوان پەرستە، پیری خـاوەن زەوق و هەسـت

(٧)

نـــا، مەچـــۆ، جـــونێ مەچـــۆ، واوە مەچـــۆ
تـــۆ فریـــوی زێـــڕ و زیـــوی وان مــــەخۆ
ئـــەو هەوەســـبازانە، جێـــی متمانـــە نـــین
هـــەر دەزانـــن گـــوڵ چـــنین و بـــەی ڕنـــین
وا وەرە، دەی، وا وەرە نێزیـــك بـــە، لـــێم
بمدەیــە مــەی، بمدەیــە مــەی، تــا دەڵــێم:
"مســـت مســـتم ســـاقیا دەســـتم بگـــیر"
تـــا نیـــو فتـــادم زپـــا دســـتم بگـــیر"[٩]
جا کە سـەرخۆش بـووم بـە دەنگێکـی نـەوی
بۆت دەڵێم: ئەو شیعرە بەرزەی "مەولەوی":
"بشـــنو از نـــی چـــون حکایـــت میکنـــد"
"وز جـــــداییها شـــــکایت میکنـــــد"[١٠]
گوێم دەیە ئەی دیـدە مەسـتی قیـت و قـۆز
تـــا بنـــاڵێنم وەکـــو بلـــوێر بەســـۆز
نــابێ قـــەت ناڵــەی جـــودایی بـــێ ئەســـەر
جـــا چ نـــەی بیکـــا چ پیـــاوی دەر بـــەدەر
بۆیـــە ناڵـــەم تێکـــەڵی نـــەی کـــردووە
شـــیوەنێکم پێیـــە نـــەی نـــەیکردووە
لـــێم گـــەڕێ بـــا دەربـــڕم ســـۆزی دەروون
لـــێم گـــەڕێ تـــا هـــەڵوەرێنم ئەشـــکی ڕوون
شـــیوەنی مـــن شـــیوەنی ئینســـانییە
بـــانگی ئـــازادی و گـــرووی یەکســـانییە
شـیوەنی مـن شـینی کـوردی بـێ بەشـە

ئەو گەلەی حاشا دەکەن لێ یو هەشە

با لەزارم بێتە دەر پشکۆی شیعر

با فراوانتر بکەم ئاسۆی شیعر

پارچە گۆشتێکە دڵی من ڕوو[١١] نییە

ناڵە ناڵەی من درەنگە زوو نییە

دەردی دووری دەردی دووری کوشتمی

دەردی وشیاری و سەبووری کوشتمی

یادی یاران و وڵاتم ڕۆژ و شەو

لێ ی حەرام کردوم قەرار و خورد و خەو

خەم ڕەوێنێک لێرە من ناکەم بەدی

چون پەنا بۆ مەی نەبەم ساقی ئەدی؟

نابینم ناسیاو و دۆست و یاری خۆم

نابینم خاک و وڵات و شاری خۆم

ڕوو لە هەرلایێ دەکەم بێگانەیە

ژین لەنێو بێگانەدا تەنگانەیە[*]

ڕوو لە هەرلایەک دەکەم نامۆیە بۆم

نابینم جێ ژوان و کەوانە لانی خۆم

شەو دەکێشم شەو نخونی و بێ خەوی

ڕۆژ دەچێژم دەرد و داخی بێ ئەوی

(٨)

چۆن نەناڵێ ئەو دڵەی پڕ هەستی من؟

چۆن لە ئەژنۆ بنەوە دوو دەستی من؟

چۆن نەناڵێ ئەو دڵە ئەنگاوتەیە؟

بەرد لە بەردی بێتەوە دەنگی هەیە

ژانی ناسۆری جودابیم چێشتووە

---

[*] ئەم دێرە لە هیچ کام لە تێکستەکاندا نییە و لابراوە، شاعیر هۆکاری لابرانەکەشی بۆ مەسەلەی سانسۆر دەگێڕێتەوە.

بڕوانە:

- چەپکێ گوڵ چەپکێ نێرگز: ١٧٩.

هەرچی خۆشم ویستووە جێم هێشتووە
هەڵبڕاوم من لە یاری نازەنین
دەرکراوم من لە خاکی دڵ نشین
بوومە ئاوارە و پەڕیوەی دوور وڵات
کەوتمە نێو وردە داوی ڕێی نەجات
بەکرە شۆفارە ئەوەی مووخەی چنیم
زی مەم و زینان وڵاتی لێ تەنیم
کەوتمە نێو چاڵی دیلی وەک (مەمێ)
(یایە زین) لەکوێیە هاواری کەمێ؟

کوا قەرە تاژدێن (چەکۆ) و (عرفۆ) لەکوێن؟
بێنە هانام وەک پڵنگی چەنگ بەخوێن
(الاسە شۆڕ)ێک بووم غەنیمی دوژمنان
ئیستە ئەنگاوم بەتیری چڵکنان
وا بەتەنیایی لەنێو خوێندا شەلاڵ
کوانێ عێل؟ و کوانێ (خانزاد) و (خەزاڵ)؟
زۆر لەمێژە نارە[١٢] ناری منی نەبیست
هەروەک واشەمزین) شەمیلەی خۆشەویست
وەک (سیامەندێ) لە چۆل و بەندەنێ
جەرگی لەت کردم پەلی دارە بەنێ
شەتڵی جوانـاوم[١٣] منی سارده برین
کوا (خەجێم)؟ تا بۆم بگێڕێ گەرمە شین
مانگی کانوونێ بە چلوان[١٤] دەرکرام
وەک برایم لەو وڵاتە ڕاو نرام
کوا پەریخان بەند و باوم بۆ بڵێ
بۆ نەسووتێم نەبمە پۆلووی[١٥] سەر کڵێ؟
ئەو لە زۆزان[١٦] من لە ئارانێ[١٧] دەژیم
کێ دەڵێ ئەمنیش (وەلی دێوانە) نیم؟

(٩)

کوردەواری ئەی وڵاتە جوانەکەم!
ڕۆڵەکەم، خێزانەکەم، باوانەکەم!
ئەی ئەوانەی قەت لەبیرم ناچنەوە
ئێستا بمبینن ئەری دەمناسنەوە؟
ڕۆژگار هاڕیمی وەک ئەسپۆنی ورد
هێز و توانای لێ بڕیوم دەردە کورد
بوومە گەپ جاڕ و دەکا گاڵتان بەمن
ئەو ڕمووزنەی[١٨] زەندەقی چووبوو لەمن

(١٠)

ئەی ڕەفیقان ئەی عەزیزانی وڵات!
ئەی برای هاوسەنگەری جەرگەی خەبات!
گەر دەناڵێنم ئەمن پەک کەوتە نیم
تێ دەکۆشم بۆ وەسڵ تاکو بژیم
کۆششی من زۆر بەجێیە زۆر ڕەوا
چونکە قانوونی تەبیعەت وایە وا
(هر کس کو دور ماند از اصل خویش)
(باز جوید روزگار وصل خویش[١٩])
ڕێگە دەبڕم کوانێ هەنگاوم شلە
ڕاستە بێ هێزم دەکەم ئەمما ملە[٢٠]
هەر دەپێوم کێو و شاخ و چۆڵ و دەشت
دێم بەرە و کوێستان بەرەو باخی بەهەشت
دێم بەرەو خێز و چەو و کانیاوی خۆم
چۆن لەوانە وەردەگێڕم چاوی خۆم؟
دێم بەرەو ئەو دار و بەرد و بەندەنە
دێم بەرەو ئەو باخ و مێرگ و چیمەنە
دێم بەرەو زورگ و[٢١] تەلان و کەند و لەند
دێم بەرەو بژوێن و زنوێر و زەمەند

دێم بەرەو هەوراز و پاناوك[٢٢] و نشیو
دێم بەرە و ئەشكەوت و زەندۆڵ[٢٣] پەسیو
دێم بەرەو بەفر و چلوورە و بەستەڵەك
دێم بەرەو شیخاڵ[٢٤] و ڕێچكە و ڕەشبەڵەك
دێم بەرەو لێڕو چڕو بەستێن و[٢٥] چۆم
دێم بەرەو هەڵدێر و گێژو بەند و گۆم
دێم بەرەو هۆبە و هەواری و باسەفا
دێم بەرەو لادێ بەرەو كانگەی وەفا
دێم ببینم نیشتیمان و زێدەكەم[٢٦]
دێم ببینم خزم و كاك و دێدەكەم[٢٧]
دێم و دەگرم بازی بێریی شۆخ و شەنگ
دێم و دەگرم دەستی دۆی جوان و چەلەنگ
دێم و گوێم بۆ بەیت و لاوك هەڵدەخەم
گوێم لەوانە بێتەوە من كەڵ دەخەم
دێم گراوی خۆم لەباوەش وەرگرم
دێم نەهێڵم بەرهەڵست و بەرگرم
دێم و هەڵدەمژم شنەی كوێستانی كورد
دێم و دەچمە شەو ڕنی بێستانی كورد
دێم و دەشكێنم لەوێ جامی شەراب
وردە ماچ بن نامێنێ تامی شەراب
دێم و ناترسم لە پەرژینی بەزی
هەر پەری سەركەوت و دیوە زمە بەزی
تا بمێنێ نووری چاو و هێزی پێم
دێم و دێم و دێم و دێم و دێم و دێم
دێم هەتا هەمبێ برست و بیر و هۆش
گەر گلاشم كوردەواری ئێوە خۆش

لێكدانەوەی وشە و زاراوەكانی تێكستەكە:

(١) سەهەندە: چەقاوەسوو

(٢) دۆ: ئەو كچەی لە ڕەشبەڵەكدا دەستی پیاو دەگرێ.

(٣) ئەوك: قوڕگ.

(٤) زگار: هاوتای زویرە.

(٥) راមووس: ماچكردن.

(٦) خوناو: وردە ئارەق.

(٧) گورد: هێز.

(٨) زورهانی: پەك كەوتە.

(٩) مەست مەستم ساقی دەستم بگرە

تا بەلادا نەكەوتووم دەستم بگرە

(١٠) گوێ لە شمشاڵ بگرە چۆن حیكایەتی خۆی دەكا و

سكاڵا لەدەست جیابوونەوەی خۆی دەكات.

(١١) ڕوو: سەخت، ڕەق.

(١٢) نارە نار: بەستەی نەرم و بەسۆز.

(١٣) جواناو: ئارەقی سەرەمەرگ.

(١٤) چلوان: هەردوو چلەی زستانە.

(١٥) پۆلوو: پشكۆ.

(١٦) زۆزان: كوێستان.

(١٧) ئاران: گەرمیان.

(١٨) رمووزن: ئەهریمەن.

(١٩) هەركەسێك لە ئەسڵی خۆی دوور كەوتەوە

دەیەوێ بگات بە ڕۆژگاری خۆی

(٢٠) ملە: كێشە، مل ملانێ.

(٢١) زوورگ: رەقەن.

(٢٢) پاناوك: گوڕاییەك لەبەرزیدا.

(٢٣) زندۆل: قڵشە بەردێ لە ئەشكەوت بچووك تربێ.

(٢٤) شیخاڵ: بەفرێك ئەم دیوە و دیوی ڕەش بێت.

(٢٥) بەستێن: كەناری ڕووبار و دەریا.

(٢٦) زێدەکەم: نیشتیمانەکەم.

(٢٧) دێدەکەم: خوشکە گەورەکەم، دادەکەم.

(ج) بنیاتی بابەت

(١) واتا و بیرۆکە:

بابەتی تێکستی ناڵەی جودایی دەچێتە خانەی شیعری ویژدانی و لیریك، ئەم چەشنە هۆنراوەیە لە دڵ و دەروون و ویژدانی شاعرەوە هەڵدەقووڵێ و بەسۆزێکی خەست و خۆڵەوە لەچوارچێوەی باسەکانی خۆشەویستی و ڕەنج و دەرد و مەینەتیدا دەردەبڕدرێت.

شاعیر لە شیعری ویژدانیدا (لە پەنای ڕاناوی "من" دا قسە ئەکات و هەست و نەستە پەنگ خواردووەکانی تاو ئەدا و دەرد و مەینەتییەکانی دەر دەبڕێت، هەستکردن بە شاعیریش یەکسەر لەو دیو وشەکانەوە ڕاستەوخۆ هەستی پێ دەکرێ و دەبیندرێ، خودییەت "الذاتیة" لێرەدا خۆ ویستی یا نەرجسییەتی شاعیر پێشان نادا، بەڵکو هەڵچوونێکی ڕاستەوخۆی ویژدانی شاعیرە کە لە کلاو ڕۆژنەی وشەکانەوە هەستی پێ دەکرێ، زۆر جاریش لەڕێگەی ئەم خودیەتە شۆڕ دەبێتەوە بۆ ناو کۆمەڵ و تاکێتی ئەتوێتەوە و بزر دەبێ و دەبێتە بەشێك لە گشت)[١١]. ئەگەر لەم تێڕوانینە گشتی و تیۆرییەوە تێبپەڕین و ئاوڕێك لە پارچە و پێکهاتەکانی نەخشەی واتا و دەلالەتی تێکستەکە بدەینەوە، چەند تەوەر و کێڵگەیەکی واتایی دیاریکراومان بۆ بەدیار دەکەوێت کە هەریەکە لەو کێڵگە و کایە واتاییانە لەڕێگەی کۆمەڵێك گوتە و بێژە و پێکهاتەی زمانی لەیەکتر نزیك و پێکەوە گونجاوەوە بەرجەستە دەبێت، لەئاکامیشدا هەموو لایەکان لە پێکهێنانی بنیات و واتای گشتی تێکستەکەدا یەك دەگرنەوە. لێرەدا لە هەوڵی ناساندنی ئەو تەوەر و کێڵگە و کایە واتاییانەدا دەبین کە لە بنیات و سیاقی تێکستەکە دا بەدی دەکرێن:

١ / أ/ تەوەری مەینۆشی: کایەی واتایی یەکەم و زاڵی تێکستەکەیە کە لە سەرەتاوە تا کۆتایی دەقەکەوە بەهۆی کۆمەڵێك (ئامراز و کەرەستە)، لە گوتە و بێژە و پێکهاتەی زمانی تایبەت بەو بوارەوە خۆی دەنوێنێ، لەوێنەی (ساقی، جامی بادە، موشتەری، مەیخانە، شاد و بەکەیف و بێ خەم، مەی، شەرابی تاڵ، شەرابی ئاڵ، دەرمانی خەم، بادە و شەراب، گاڵتە و جەفەنگ، خۆش ڕایبوارد، لەنگرێ بگرە، جامی پڕ، هەوەسباز، گوڵ چنین و بەی ڕنین، ئاڵودەی مەی، مەستی مەستم، نەواو دەنگی نەی، دیدە مەست، سۆزی بلوێر، گۆزە، تامی شەراب، قەترە شەراب...)

١/ **ب/ تـەوەری دڵـداری:** کایـەی دەلالی و واتـایی ئـەم بـوارەش لـەهێما و نیشـانەکانی تایبـەت بـەم چـەمکە بـەدیار دەکـەوێت لەوێنـەی (مـاچ، کـچ، ژوان، دۆ، داوەت، دەسـتی لـە مـەمکانی گیر ببێ، تفلی دڵی بۆ ژێـر ببێ، کیـژێك بـەرەو ڕووی پێکـەنێ، سووکە ئـاوڕ، پەنجۆڵە بکوشێ، دەسـتی یـار، راموسـان، کـوڵمی تـاس و لـوس، بمژێ خونـاوەی گـەردەنێ، ئامێز، خەمرەوێن، راز، ناز، سەر ڕان، وەفادار، ناسکونازدار، پەنجـەی نـەرم و نـۆڵ، سـەرین، باسك...)

١/ **جـ/ خـەم و مەینـەت و ناکامی:** ئـامراز و هێمـا و کەرسـتەکانی تایبـەت بـە کایـەی دەلالی ئەو تەوەرە باڵیان بەسەر تـەواوی تێکسـتەکەدا کێشاوە و سـێبەرێکی واتـایی چڕیان پێکهێنـاوە. کـە لـە ڕێگـەی کۆمـەڵێ زاراوە و پێکهاتـەی زمـانی تایبـەت بـەم لایەنـەوە دەر بڕاون، لە وێنەی (دەردی کارییـە، دڵـی پڕبێ لـەداخ، بێکـەس، خانـە خـەراب، دەردی ژیـان، ئـێش و بـڕك و ژان، نیشـانەی تـیری خـەم، شـانی دانـەخزی، بـاری سـتەم، تیخـی زۆرداری، برینـدار، هـاتی دوژمـنی، نـیری ئێخسـیری، زوێـر و زگـار، ژێـر چـەپۆکی ڕۆژگـار، هـاڕینی بەرداشـی زەمـان، زیـڕەی نەگەییـە ئاسمـان، تـیر و تانـەی بـێ تـەمیزان، تـۆزی بەدبـەختی لەسەر شانی نەنیشت، ڕاوی نەنێن لێرە و لەوێ، غەمی کۆیلان، بابردەڵە، گـردە نشـین، دڵ پڕ لەناسۆر، بلبلی بێ بـەش، پـەڕوەریو، بـاڵ شـکاو، دەنـگ بـڕاو، بـێ بـژیو، پـیری زورهـانی کەنەفت، داتەپیو، بێ پەسیو، ناڵە ناڵ، شێوەن، ئەنگاوتە، ڕۆژگـار هـاڕیومی، هێـز و توانـای لێ بڕیـوم، لێـی حـەرام کـردم قـەرار و خـورد و خـەو، لێـو بـەبار، دەردەدار، ڕەنجـەڕۆ، دڵ بەسۆ...)

١/ **د/ سۆزی غەربەت:** ئەم تەوەرە کرۆك و بابەتی سەرەکی و بنەڕەتی تێکستەکە پێـك دەهێنێـت، بـەڕەنێگ کـەوا تـەوەر و کایـە دەلالیـەکانی دیکـەش وەکـو پاشـکۆ و تەواوکـەری واتـایی ئـەم تـەوەرەن، ئەمەشـیان خـۆی لـە برێکـی زۆر لـە کەرەسـتە و ئـامرازی گوتـاری شیعری شاعیردا دەنوێنێت، وەکو: (دووری عەزیزان، سەرگەشتە، ئاوارە، دوورە وەتـەن، بـێ بـەش لـە گـوڵزار و چـەمەن، دەرکـراو، جـودایی، شـکایەت، نـاڵین، شـیوەن و سـۆزی دەروون، دەردی دووری، یادی یاران و وڵات، نامۆ، شەونخوونی، دابڕاو، دەستەو ئـەژنۆ، ژانـی ناسـۆری جودایی، هەڵبڕاوم من لەیاری نازەنین، دەرکراوم من لـەخاکی دڵ نشـین، ئـاوارە و پـەڕیوەی دوور وڵات، کەوتوومـە نێـو داو، نـارە نـار، ڕاونـرام، عـەزیزانی وڵات، تێدەکۆشـم بـۆ وەسـڵ، ڕێگە دەبڕم، دەپێوم کێو و شاخ، هەنگاوم شلە، دێم و دێم...)

لێرەدا ڕۆڵـی ناونیشـانەکە (ناڵـەی جودایی)، کـە بەرجەسـتەکردنی کـرۆك و مەبەسـت و ناوەرۆکی تێکستەکەیە، هەرگیز نابێت فەرامۆش بکرێت.

١/ هـ/ دەگـرێ کێڵگـە و تـەوەری واتـایی دیکـەش، لەڕێگـەی کەرەسـتە و ئـامراز گـەلی تایبەت بە بوارەکانی خۆیانەوە لە سیاقی تێکستەکەدا بناسرێنەوە و دەستنیشان بکرێن، لەوانە، تەوەری دەلالەتی وەسف و جوانی نیشتیمان، تەوەری خەبات و خۆشەویستی گەل و وڵات، تەوەرەی پەند و حیکمەت و فەلسەفەی ژیان... تاد، کە بە هەموویان هاوکاری دەکەن، لە چنینی تان و پۆ و پێکهاتنی تەونی واتایی و بنیاتی بابەتی گشتی لە تێکستەکەدا.

ناڵەی جودایی خۆی لە شێوەی شیعری گێڕانەوەیی یاخود (ڕیوایی) هۆنراوەتەوە، بەو مانایەی کەوا مەبەست و بابەت و ناوەرۆکەکەی لەدرێژەی پەیوەندی مانایی، نێوان تەوەرەکان و کایە دەلالیەکان ڕێکخراوە و پەرەی پێدراوە، بەزمانێکی سادە و ئاسانیش دەربڕاوە، بۆیە خوێنەر زۆر بە ئاسانی بەمانا دەگات.

(٢) وێنە و ئەندێشە:

لە تێکستی شعریدا بیرۆکە بە شێوازێکی تایبەت پێشکەش دەکرێت، تاوەکو خوێنەر بوروژێنێ و شەپۆڵەکانی هەست و هەڵچوونی تیادا بێنێتە جۆش و خرۆش، ئەمە بە هاوکاری هەستەکانەوە بەدوو ڕێگاوە ئەنجام دەدرێت: یا ئەوەتا لەڕێگەی بەکار بردنی زمانی وەسفی ڕاستەوخۆوە لەهەوڵی بەرجەستەکردنی واتا و چەمك و وێنەکێشان و بە تابلۆکردنی مەبەستەوە دەبێت(١٢)، یا ئەوەتا وێنەکان بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ پێشکەش دەکرێن بەهۆی لادان (الانزیاح) لەشێوازی زمانی ئاسایی و، پەنابردن بۆ زمانی (ئیماو - هێما) و خوازە و مەجاز و لێکچواندنەوە.

لە تێکستی ناڵەی جوداییدا شاعیر لەسازکردنی بنیاتی وێنەکانیدا لەزمانی ڕۆژانە دوور نەکەوتۆتەوە، دەیەوێ بە پێڕەوی لە ڕێبازی وەسفی ڕاستەوخۆ و ێنەکێشانی فۆتۆگرافیانەوە، شتەکان (بەخۆشی و ناخۆشی و جوانی و ناشیرنی) یانەوە وەکو خۆیان پێشکەش بکات، هەر ئەمەش وایکردووە جۆرێك لە واقیعەتی زمان و شێواز و وێنە لە تێکستەکەدا خۆی بنوێنێ و بە ئەندازەیەکی زۆر لە هونەرەکانی وێنە بەلاغەت خۆی بەدوور بگرێت(١٣).

لە دەقەکەدا ئەزموونی ژیان و بەهرەی شیعری هێمن یەکانگیر بوون و بەهۆی وێنە گەلێکی خۆماڵی جوان و ناسك و دڵنەواز دەربڕاون کە هەردوو ئاستی واتایی و دەروونی پێکەوە گرێ داوەتەوە، ئەمەش بۆ خەسڵەتی بنەڕەتی تێکستەکە دەگەڕێتەوە، کە دەقێکی ویژدانی، ڕۆمانسیانەیە و ئەندێشە و سۆز، دوو لە ڕەگەزە سەرەکییە

پێکهێنەرەکانییەتی[١٤]. ئینجا لێرەدا لەسەر هەمان پێڕەوی بابەت بەندی تـەوەر و کێڵگـە واتایی و دەلالییەکانی تێکستەکە، دەشێ زنجیرەیەك کێڵگەی وێنەیی (سـەرەکی و لێکـدراو)، لەڕێگای بە یەکتر بەستنەوەی ئامراز و کەرەستەکانی تایبەت بـەو بـوارەوە بهێنینـەوە، کـە هەر ئامراز و کەرەستەیەك (لەم حاڵەتەدا بریتی دەبێت لە: ناوێك یا ئاوڵناوێك یـا فرێـز و ڕستەیەك) کە دەلالەت بۆ (وێنەیەکی سادە) دەکات و بەهـەموو کەرەسـتەکانەوە هاوکاری دەکـەن لـە نەخشـاندنی وێنەیـەکی لێکـدراوی سـەرەکیدا و، کـۆی ئـەم وێنـە لێکـدراوە سەرەکیانەش وێنەی گشتی تێکستەکە پێك دەهێنن، هەر بۆ نموونە دەگوترێ:

٢/ أ/ مـەی و مەیخانـە وێنەیـەکی سـەرەکییە و لـەڕێگای کۆمـەڵێ پێکهاتـە و ئـامراز و کەرەستەی تایبەت بەو بوارەوە بەرجەستە کراوە.

٢/ ب/ وێنەی ژوان و شەوڕاو و دڵداری بەکۆمەڵێ دەستەواژە و وێنەی وەسفی و واتـایی لەو بارەوە نیشان دراون.

٢/ جـ/ ئاوارەبوون و غەریبی، لەڕێگەی کۆمەڵێ وەسـف و گرێـی ئاوڵناوییـەوە خراوەتـە ڕوو.

٢/ د/ وێنەی جوانی سروشتی وڵاتی کوردەواری، لەچەند ڕوانگەیەکەوە وێنەی گیراوە و لەرێی کەرەستە و ئامرازی تایبەت بەو بوارەوە نیشان دراوە.

٢/ هــ/ وێنــەی پێـداگری و موکـوڕ بـوون لەسـەر گەڕانـەوە بـۆ ئـامێزی یـاران و خۆشەویستان لەچەند لایەنێکەوە وێنەی گیراوە و خراوەتە بەرچاو.

بـەم شـێوەیە لـەکۆی زنجـیرەی وێنـە و دیمـەن و گرتـە جۆراوجۆرەکـان، پانۆرامـاییێکی وێنەییمان بۆ پێك دێت کە دەرهاوێشتەی سەر لەبەری تێکستەکەیە.

(٣) تەوژمی سۆز:

لە پێشـەوە گوتمـان، ناڵەی جودایی پارچـەیەکی لیریکی ویـژدانی ڕۆمانسـیانیەیە، بۆیـە تەوژمی سۆز تیایدا ڕەگەزێکی بنچینەییە، هەر ئەمەشـە کـەوا مـۆرکی نـەمری و مانـەوە و بەردەوامی بەم تێکستە بەخشیوە، ئەویش بەو هۆیەی کەوا:

٣/ أ/ سەر ڕێـژ و لێوان لێوە لـە سـۆزێکی ڕاسـتەقینەی مرۆڤانـە، کـەوا (جـوانی، چێژ، خۆشی، بەهرە و ناسکی و سەرسوڕمان) لە تۆخمە پێکهێنەرەکانیەتی.

٣/ ب/ سـۆزەکەی جـۆرێکی ڕوون و بـەهێز و زینـدووە، کـە شـەپۆلێك لـە هەڵچـوون و وروژاندن لە هەست و مێشك و دەمارەکانی مرۆڤ بەرپا دەکا و ناخی خوێنـەر دەهـەژێنێ و

دێنێتە جۆش، دیارە ئەمەش بەشێکی لە سەلیقە و سروشتی بەهێزی شاعیرەوە هەڵقوڵاوە و بەشێکیشی لە وێنە و خەیاڵ و زمان و شێوازی شیعری شاعیرەوە بەرپا بووە[١٥].

٣/ ج/ سۆزێکی پایەدار و بەردەوامە، لەسەرتاوە چەکەرە دەکا و تا دێ ڕەگ دادەکوتێ و پەرە دەسێنێ تا لە کۆتاییەکەدا بە لوتکە دەگات، ئەم پرۆسەیە هاوکات هەست و هۆشی خوێنەر دادەگیرسێنێ و تا لەئاکامدا هەموو هەست و نەستی داگیر دەکات.سەرەڕای ئەوەش تا ماوەیێك بەزیندوویی لە زەین و بیر و هۆشی خوێنەردا شوێنەواری دەمێنێتەوە.

٣/ د/ شاعیر خاوەنی ئەندێشە و خەیاڵێکی بەپێت و دەوڵەمەند و ڕەنگاو ڕەنگە، کە لە ژیان و ئەزموونی ئەدەبی و شاعیرەییەوە سەرچاوە هەڵدەگرێت و باڵاپۆشی تێکستەکەی دەبێت، شەپۆلی ئەو خەیاڵ و سۆزە بەپێز و بڕشتە، نەوەك بەتەنها ڕەنگدانەوەی حەز و خەم و خولیاکانی شاعیر خۆیەتی و بەس، بەڵکو دەبێتە ڕەنگدانەوەی ئاوات و حەز و خولیای هەر خوێنەرێکیش، بۆیە کا لێرەدا تێکستی سەرکەوتوو ئەوەیە کە ڕۆڵی ئاوێنە دەبینێت و خوێنەرەوەیان هەست و حەز و خەم و خولیاکانی خۆیانی تیادا دەدۆزنەوە[١٦].

بەم پێیە لەسەر لەبەری تێکستەکەدا دڵی ئاوەدانی خاوەنەکەی بەدی دەکرێت، کە تەژیە لە سۆز و هەسشتی ئینسانی سەر ڕێژ, لە خۆشەویستییەکی بەهێز لە ئاست ژن و خەڵك و خاك و نیشتیمانەکەی، کە لە هەندێ باردا بۆ ئاستی سروشتێکی ئەفسووناوی بەرز دەبێتەوە.

بەشی دووەم

بنیاتی ئاواز

لەنێوان شیعر و ئاوازدا پەیوەستێکی پتەو هەیە و زۆر جاران دەگوترێت (کەوا شیعر لە هەقیقەتدا بریتییە لە ئاوازی وشە و بێژەکان)[١٧]، ئەوە هەر تەنها شیعریشە کە بەهۆی ئاهەنگ و ئاوازەوە بە گۆرانی دەگوترێت و دەخوێندرێت.

ئینجا لەپێناو هاوسەنگبوونی مۆسیقا و ئاوازی شیعرەوە پەنا بۆ کێش؛ واتە هاوسەنگی چەندایەتی دەنگ و بڕگە (یاخود وشە و بێژەکان) دەبەین. بەم شێوەیە کێش و پێوانەی دەنگ، دەبنە بنەما بۆ بەرپا بوونی جۆری یەکەمی ئاوازی شیعری کە بە (ئاوازی دەرەوە ـ الموسیقی الخارجیة) دەناسرێت، ئەم جۆرە ئاوازەش تایبەت دەبێت بە شیعری کێشراو یاخود کێشدار، جا چ عەرووزی بێت، یاخود بڕگەیی و خۆماڵی.

جـۆری دووەمـــی ئـــاوازی شـــیعری لـــە هەماهـــەنگی و جـــۆر و چـــۆنیەتی ڕێزبـــوونی کەرەستەکانی زمانـەوە: (دەنـگ و برگـە و وشـە و پێکهاتـەکان) بـەرپا دەبێـت و خـۆی لـە ڕادەی بەرزی و نزمی و جووڵە و شەپۆڵ و ئـاوازی دەنگەکانـەوە نیشان دەدات ئـەم جۆری دووەمـەی ئـاوازی شـیعری بـە (ڕیـتم) یـاخود (ئـاوازی نـاوەوە ـ الموسـيقى الداخليـة) دەناسرێت.

سەبارەت بە (سەروا ـ قافية)ش، کەوا گۆشەیەك لە ئاوازی شیعری، لەتەك ئاوازی کێش و ئاوازی ناوەخۆی وشەکان پێك دەهێنێت، لە تیۆرییە ڕەخنەییە کۆنـەکان وەکو یـەکێك لـە دەرکەوتەکانی کێش، یا تەواوکەری کێش حیسابی بۆ کراوە[١٨]، بەڵام لە ڕەخنەی تـازەدا و لەسۆنگەی ئـەو ڕۆڵە ئاوازەییـە گرنگـەی کـە هونـەرەکانی سـەروا، لەوێنـەی (سـەروا، پـاش سەروا، هاو سەروا) لەهۆنراوەدا دەیگێـڕن، بۆیـە وەکو بەرپاکـەری جۆری سێیەمی ئـاوازی شیعری، (ئاوازی لایەکان ـ الموسيقى الجانبية) دەناسـرێت، کـە لەسـەر تـەوەری هاونشـینی (ئاسۆیی) دێری شیعر کار دەکات. لێرەوە ئاوڕێك لە لایەنەکانی ئاوازی شیعری لـە تێکستی ناڵەی جودایی دەدەینەوە:

(أ) ئاوازی دەرەوە (الموسيقى الخارجيه):

لەپێشەوە ئەوە گوترا کە ئاوازی دەرەوەی شیعر لە سیستەمی کێشـەوە بـەرپا دەبێـت، لـە شـیعری عەرووزیـدا سیسـتەمی کـێش یەکسـانی و هاوسـەنگییە لـە نێـوان هـەنگاوەکان (تەفعیلەکان)ی هەردوو نیوە دێری شیعر، ئەنجامی ئەم یەکسانییەی هـەنگاوەکانی کـێش و هاوتایی لە دەنگ و ئاوازەکانیان لە هەردوو نیوە دێری (باڵی ڕاسـت و بـاڵی چـەپ) دەبێتـە باعیسـی بـەرپابوونی دوو ڕەگـەزی جوانکـاری لـە شـیعردا کـە بـریتین لـە هاوتـایی و هاوتەریبی (التنـاظر والتوازي). ئـەم دوو ڕەگـەزە جوانییـەکی ئـاوازەیی دڵگیر بـە شـیعر دەبەخشن و لە ئاکامی هەستکردن بەو گونجان و هـاو ئاهەنگییـەوە دێـت کـە لـە دەروونـی مرۆڤەوە پەیدا دەبێت و هەرکاتێکیش ئەو یاسا جوانکارییـە شـێوا ئـەوا خـودی ئاهـەنگ و جوانییەکەش تێ دەچێت، وەکو لەم وێنە هێڵکارییەدا بەدیار دەکەوێت:

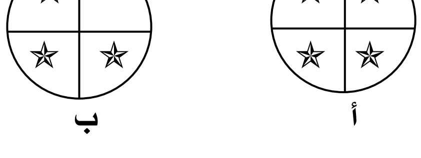

ب　　　　أ

هەستی جوانكاری لە وێنەی (أ)دا بۆ هەردوو ڕەگەزی (هاوتایی و هاوتەریبی)یەكە دەگەڕێتەوە، كە لە وێنەی (ب)داو بەهۆی لەبەین چوونی ڕەگەزەكانییەوە ئەو هەستە بەدی ناكرێت[١٩].

سیستەمی ڕێكخستن و ڕێزبوونی هەنگاوەكان ئاوازێكی پەسەند و دلگیر بەشیعری عەرووزی دەبەخشێ كە لە بنەماوە لە هەستكردن بە گونجاوی و تەبایی و هاوئاهەنگی سیستەمەكەوە دێت. لێرەدا دێری یەكەم و دەستپێكی تێكستی (ناڵەی جودایی)شی دەكەینەوە، تاوەكو كلیلێك بۆ خوێنەر ببێتە ڕێبەری شیكردنەوەی تەواوی تێكستەكە:

سا	قی	یا	وا
ڕوو	لە	لای	من
ـ	ں	ـ	ـ
فا	عیـ	لا	تون

فاعیلاتون

فاعیلاتون

با	دە	وە	وا
كە	بە	جا	می
ـ	ں	ـ	ـ
فا	عیـ	لا	تون

فاعیلاتون

فاعیلاتون

با	دە	وە
با	دە	وە
ـ	ں	ـ
فا	عیـ	لون

فاعیلون

فاعیلون

بەگوێرەی ئەم خشتەیە ئەوەمان بۆ بەدیار دەكەوێت كەوا تێكستی (ناڵەی جودایی) لەسەر كێشی (ڕەمەلی شەش هەنگاوی مەحزووف)، كە یەكێكە لە كێشە فەرعییەكانی دەریای (ڕەمەل)، دامەزراوە و هۆنراوەتەوە[٢٠].

لێرەدا ئەوەی جێی ئاماژەیە ئەوەیە كەوا هەڵبژاردنی كێش زۆر جار لە دەسەڵات و ئیختیاری شاعیردا نییە، ئەوە حوكمی بابەت و ناوەڕۆكە كە دەسەڵاتی شاعیر ڕووە و هەڵبژاردنی كێشێكی گونجاو ڕاپێچ دەكات، واتە ئەوە سروشت و مۆرك و مەبەستی بابەتەكەیە كەوا لە كێشێكی تایبەتیدا دەمەیێت. لێرەدا لەنێوان كێش و ئاواز و بابەتی شیعریش پەیوەندییەكی پتەو هەیە. هێمنی شاعیر خۆیشی پەی بەو ڕاستییە بردووە و دەڵێ (من وەختێكی خەیاڵێكی شاعیرانە بەر بینگم پێ دەگرێ شیعر ئازاد دەكەم بۆ خۆی قالب بۆ خۆی بدۆزێتەوە)[٢١].

لێرەوە پەنجە بۆ ئەو ڕاستییە درێژ دەكەین كەوا (هەزەج و ڕەمەل) دوو لە باوترین كێشەكانی شیعری كلاسیكی كوردی پێك دەهێنن و لەگەڵ ئەوەی كە (هەزەج) پشكی شێری داگیر كردووە، بەڵام (ڕەمەل)یش كەوا زۆر پەسەند كراوی شاعیرانی كورد بووە بە پلەی دووهەم دێت و ڕێژەی (٣٥,٩٪)ی شیعری كلاسیكی كوردی پێكهێناوە و (١٩) قالبی شیعریشی لێ بۆتەوە[٢٢].

ڕەمـەل کێشـێکی خوشـڕەوی ئـاوازەداری سـووکە، بەتایبـەت قـالبی (شـەش هـەنگاوی مەحزووف)ەکەی، کە ناڵەی جودایی لەسەر دامەزراوە، دەشگوترێ (ڕەمەل خۆی جۆرێکە لـە گـۆرانی و ئـەم سیسـتەمی کێشـەش بۆیـە نـاونراوە ڕەمـەل چـونکێ بـە گـۆرانی دەگوترێ)[٢٣]. وەکو عـەزیز گـەردیش دەڵـێ: ڕەمـەلی شەشی مـەحزووف قالبـە کێشـێکی سووك و سوارە و بـۆ بابـەتی درێـژی وەکو چیرۆك گێڕانـەوە و مـەولوود نامـەکان بـەکار هاتووە[٢٤]. ئینجا پابەند بوون و پاراستنی بنەماکانی یەکێتی کێش هەر لـە سـەرەتاوە تـا کۆتایی تێکستەکە جۆرێك لە ساز و ئاوازی یەکدەستی خوێندنـەوە، بـە تێکـەڵبوون دەگـەڵ ئاهەنگ و ناڵەیەکی بەسۆز و خەماوی، بەسەر خوێنـەردا دەسـەپێنێ کـە لەگـەڵ نـاوەرۆکی خـودی بابـەتی تێکسـتەکە یـەکانگیر دەبـێ و، کـەش و هەوایـەکی بەچـێژ و تـام و بۆیـەکی حەسرەتبار و سەرنج کێش، لە فەزا و لە دەوری دەقەکە دەخولقێ.

(ب) ئاوازی لایەکان (الموسیقی الجانبیة):

ئـەم لایەنـەی ئـاواز و ئاهـەنگی شـیعری لەسـەر ئاسـتی تـەوەری هاونشـینی نیـوە دێـر و دێرەکانـدا کاردەکـات، ئـەو کارەکتەرانـەش کـە ڕۆڵـی گرنگـی تیـادا دەگێـڕن و کاریگـەریان بەسەر ئاوازی شیعرییەوە دەبێت، بریتین لـە هەریـەك لـە: سـەروا، پـاش سـەروا (ڕەدیـف)، هاوسەروا (سەروای ناوەوە). سەروا خۆی ساز و ئاهەنگێکی تایبەت بۆ شـیعر دەخـولقێنێ و خـاوەنی کتـێبی (موسـیقی شـیعر)، (١٥) خـاڵی ڕێزکـردوون سـەبارەت بـەو بـەهرە و کۆمەکانـەی کـە سـەروا بـە تێکسـتی شـیعری دەیبەخشـێت، لەوانـەش کاریگـەری ئـاوازی مۆسیقایی کە لـە پێشـەوەی هەمووانـەوە دێـت[٢٥]. ئـەوەی لـە قالبـە کێشـی (مەسـنەوی)دا بەشێوەیەکی گشتی و ناڵەی جوداییش وەکو پێڕەوێك لەو قالبە، وەکو خەوش حیسابی بـۆ دەکرێت، پابەند نـەبوونی ئـەم جۆرەی قـالبی شـیعرییە بـە بنـەماکانی پاراسـتنی یـەکێتی سەروا لە تەواوی تێکستەکەدا، بەو هۆیەی سیستەمی سەروا لەپارچەی مەسـنەویدا لەسـەر ئـەوە دادەمـەزرێت کـە سـەرواکان جوت جوت بـەدوای یـەکتری لـە دێرەکانـدا ڕێـز دەبـن و دەگۆڕێن. جا ئەم ئـاڵوگۆڕەی سـەروا لەدێرەکانـدا دەرەتانێـك بـۆ پاراسـتنی یـەکێتی ئـاواز و مۆسیقای سەروا لەتێکستدا ناهێڵێتەوە و، ئەو چێژ و لەزەتەی خوێنەر لەبەدوای یەکتریـدا هـاتنی سـەرواکان دا پـەی پـێ دەبـات لێـرەدا بـەدی ناکرێـت[٢٦]. ئینجا لـەپێناوی قـەرەبوو کردنـەوە و زێـدەکردنی شـەپۆلی ئاهـەنگ و ئـاوازی شـیعرەکە، تـا ئـەوەی هەسـت و هۆشـی خوێنـەریش بەدەقەکـەوە بەنـد بکـات، پـەنا بـۆ چـەند هونـەرێکی بـەدیل دەبردرێـت

وەکوئەمانەی کە هەندێکیان لێ باس دەکەین کە لە تێکستی ناڵەی جودایی هێمنی شاعیردا ڕوون و بەرچاون:

ب/ ١/ کەرتکردنی نیوەی دێرەکان و ڕازاندنەوەی دیوی دەرەوەی گوتاری شیعری بە پەنابردن بۆ (سەرواداری)، کە ئەمە خۆی لەخۆیدا دەبێتە بنەمای ڕازاندنەوەی ئەسکلێت و پەیکەری گوتاری شیعری و بڕەو پێدانی ئاوازی ئاسۆیی لە نیوەدێر و دێرەکاندا[٢٧]:

/ پەڕ وەریوی/ باڵ شکاوی/ دەنگ بڕاو/   / بێ بژیوی/ بەش خوراوی/ دەرکراو/

* * *

/لێو بەباری/ دەردەداری/ ڕەنجەڕۆ/   / شاعیری/ جوانی پەرستی/ دڵ بەسۆ/

* * *

/زێڕ بەڵایە/ بێ وەفایە/ دەوڵەمەند/   / هەر هونەر/ نەمرە هونەر وەر/ مەرد و ڕەند/

لەو لاشەوە سوود وەرگرتن لە پاتە بوونەوەی فرێزەکان (/وا بادەوە/-/ وابادەوە/)، (/وا وەرگەڕێ/-/ وا وەرگەڕێ/)کە یەکسانی و هاوسەنگی پێکهاتە زمانییەکانیان، بێ گومان لە خزمەتی باڵابردنی ئاواز و ڕازاندنەوەی واتایی دێر و نیوە دێرەکاندا دەبێت:

/ساقیا/ وا بـــــادەوە/ وا بـــــادەوە/   / ڕوو لـــە لای من کـــــە/ بەجامێ بادەوە/

/ساقیا/ وا وەرگەڕێ/ وا وەرگەڕێ/   / ڕوو لە خوارێ کە/ مەچۆ بۆ سەرپەڕێ/

/ساقیا/ بۆ کوێ دەچی/ بۆ کوێ دەچی/   / تۆش لەڕاس ئەم مل هوڕانە مل کەچی/

/نامەچۆ/ جوانێ مەچۆ/ واوە مەچۆ/   / تۆ فریوی/ زێڕ و زیوی/ وان مەخۆ/

وەکو شتێکی سەرباریش بۆ نموونە ئەگەر سەیری نەخشەی دابەشبوونی (ڤاول) و (کۆنسنانت)ەکان بکەین لەنیوە دێرەکانی (باڵی ڕاست) و (باڵی چەپ)ی ئەم دوو دێرە:

س ا ق ی ی ا و ا ب ا د ە و ە و ا ب ا د ە و ە (V ١١)

ر وو ل ە ل ا ی م i ن ک ە ب ە ج ا م ی ب ا د ە و ە (V ١١)

* * *

س ا ق ی ی ا و ا و ە ر گ ە ڕ ێ و ا و ە ر گ ە ڕ ێ (V ١١)

ر وو ل ە خ و ا ر ێ ک ە م ە چ ۆ ب ۆ س ە ر پ ە ڕ ێ (V ١١)

دەبینین کە ژمارەی (ڤاوڵەکان) لە نیوە دێرە بەرامبەرەکان دا یەکسانن و (ڤاوڵە کشاوەکانیش زۆر بە پێك دەهێنن)، دیارە ئەمەش جۆرێکە لە هاوسەنگی دەنگی نێوان

نیوه دێرەکان، کە لە خزمەتی ئاوازەیی شیعرەکە دایە و لەکاتی خوێندنەوەدا بەرزی و نزمی دەنگ و خوێندنەوە یەکسان دەبێت. با لێرەدا چەند نموونەیەکی تر لە هاوسەروایی دێرەکانی ناڵەی جودایی نیشان بدەین و تێبینی ئەوە بکەین کە سەروای ناوەوە چ ڕۆڵێکی ئاوازەیی هەیە لە دێر و نیوە دێرەکاندا:

/ساقیا/ بۆ کوێ دەچی/ بۆ کوێ دەچی/ تۆش لەڕاس ئەم مل هوڕانە/ مل کەچی/

/زێڕ بەڵایە/ بێ وەفایە/ دەوڵەمەند / هەر هونەر/ نەمرە هونەر وەر/ مەرد و ڕەند

/نامەچۆ/ جوانێ مەچۆ/ واوە مەچۆ/ / تۆ فریوی/ زێڕ و زیوی/ وان مەخۆ/

/ئەو هەوەسبازانە جێی متمانە نین / /هەر دەزانن/ گوڵ چنین/ و بەی ڕنین/

/وا وەرە/ دەی وا وەرە/ نێزیک بە لێم / بمدەیە مەی/ بمدەیە مەی/ تا دەڵێم

/دەردی دووری/ دەردی دووری/ کوشتمی/ / دەردی وشیاری و سەبووری/ کوشتمی/

/کوردەواری ئەی ولاتە/ جوانەکەم/ / ڕۆڵەکەم/ خێزانەکەم/ باوانەکەم/

/ئەی ڕەفیقان/ ئەی عەزیزان/ ی ولات /ئەی برای/ هاوسەنگەری/ جەرگەی/ خەبات

جۆرەکانی دووبارە کردنەوەی (ئاسۆیی و ستوونی) دەنگ و وشەکانیش (واتە ڕەگەز دۆزیەکان) هەر هەموو لە خزمەت پەرەپێدان و بەرە و پێشەوە بردنی ئاوازی لایەکانن لە دێرەکاندا، کاتێ هاتینە سەر هونەرەکانی زمان و شێوازی شیعری بە درێژی پەنجەیان بۆ ڕادەکێشین و باسیان دەکەین.

ب/ ٢/ زیادکردن و بەرەوپێش بردنی هێشووە دەنگی سەرواکان، لە وشەی کۆتایی (وشە سەروا)ی نیوە دێرەکان دا، وەکو دەزاندرێ سەروا لە سادەترین پێناسەیدا بریتییە لە هاودەنگی دوا دەنگی وشە سەرواکان لە کۆتایی نیوە دێرەکاندا، وەلێ شاعیر بۆ بڕەو پێدان و زیدەکردنی کاریگەری مۆسیقای سەروا، ئەوەندەی لە دەسەڵاتی دا هەبێت، پەنا بۆ بەرز کردنەوەی ڕادە و ڕێژەی هاودەنگی نێوان وشە سەرواکان دەبات، واتا لە دەنگێکەوە بۆ هەورازتر، بۆ (٢، ٣، ٤، ٥، ٦ ...) دەنگ لەوێنەی هێشوە دەنگی یەکسان، تا هارمۆنیایەکی ئاوازەییان لێ پێك بێت و زیاتر لەباری ئاوازەوە بڕازێنەوە، وەك لەم نموونانەی ناڵەی جوداییدا دەبینین کەوا هێشووە دەنگی سەرواکان چۆن بەرە بەرە هەڵکشان و لە (٢) دەنگەوە گەیوەتە (٩) دەنگ:

ئەو کەسەی نەی بینی هاتی دژمنی نیرەی ئێخسیری لە ئەستۆ داڕنی (٢ دەنگ)

* * *

ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرەو لەوێ   ئەو کوڕەی ماچی کچانی دەس کەوێ   (٣ دەنگ)

* * *

ئەو کەسەی ئاسوودە و خۆش ڕایــبوارد   قەت خەمی ئیخسیری کۆیلانی نەخوارد   (٤ دەنگ)

* * *

بۆ کەسێکە مەی کە دەردی کارییە   بێ خــەمێک بیخواتەوە زۆر دارییە   (٥ دەنگ)

* * *

ســـاقـــــیـــــا وا بــــادەوە وا بـــا دە وە   روو لە لای من کە بەجامی با دە وە (٦ دەنگ)

* * *

ئــەو شــەرابــە ئــاڵــە بــۆ بــێ دەرد نــیـیـە   لێی حەرام بێ ئەو کەسەی ڕەنگ زەرد نییە (٨ دەنگ)

* * *

دەردی دووری دەردی دووری کوشتمی   دەردی دیاری و سەبووری کوشتمی (٩ دەنگ)

ب/ ٣/ جاری واش هەیە شاعیر پەنا بۆ هێنانەوەی پاش سەروا (ڕەدیف) دەبات، کەئەمیش هونەرێکی سەروا دارییە و لە خزمەت پەرەپێدانی مۆسیقا و ئاهەنگ و کاریگەری سەروا دایە، وەك لەم چەند نموونەیەدا روونە:

ئەو کەسەی هەستی بە زۆرداری نەکرد   تیخی زۆرداری بریندراری نەکرد

* * *

ئەو کەسەی دووری عەزیزانی نەدی   تیر و تانەی بێ تەمیزانی نەدی

* * *

ئەو کەسەی دەستی لەمەمکان گیربێ   ئەو کەسەی تفلی دڵی بۆ ژیر بێ

* * *

بۆ کەسێکە مەی چزیلکی پێوەنێ   بۆچی ملْ هوڕ لێرە بینی پێوەنێ

* * *

بالەزارم بێتەدەر پشکۆی شیعر   با فراوانتر بکەم ئاسۆی شیعر

* * *

پارچە گۆشتێکە دڵی من ڕوو نییە   ناڵە ناڵەی من درەنگە زوو نییە

* * *

چۆن نەناڵێ ئەو دڵەی پڕ هەستی من   چۆن لەئەژنۆ ببنەوە دوو دەستی من

* * *

دێم بەرە و خیز و چەو و کانیاوی خۆم   چۆن لەوانە وەردەگێڕم چاوی خۆم

* * *

دێم و هەڵدەمژم شنەی کوێستانی کورد   دێم و دەچمە شەوڕنی بێستانی کورد

* * *

دێم و دەشکێنم لەوێ جامی شەراب   وردە ماچ بن نامێنێ تامی شەراب

ئەم دوو هونەرەی (سەرواداری و پاش سەروا) وەنەبێ شاعیران هەر لەکاتی هۆنینەوەی پارچەی مەسنەویدا پەنای بۆ بەرن، بەڵکو لە دەسەڵاتی شاعیر دایە و بەشێکە لە هونەری سەروا، زۆرتریش لە غەزەل و قەسیدەدا بەکار دەبرێت، ئەوەندە هەیە لەپارچەی مەسنەویدا بەهۆی پابەند نەبوون بە یەکێتی سەرواوە، سەرواداری و ڕەدیف بایەخێکی تایبەت وەردەگرن.

ب/ ٤/ ڕۆڵی سەروا لە بەرجەستە کردنی واتا و گەیاندنی وێنەدا:

لە ڕەخنەی تازە لەنگەری بایەخ خراوەتە سەر ئەم لایەنەی سەروا، کەوا لەڕێگەی ئەو ئاهەنگ و ساز و ئاوازەی لێی بەرپا دەبێ ڕۆڵێکی دەروونی و هۆشەکی گرنگ دەگێڕێ لە گەیاندن و بەجەستە کردنی وێنە و واتادا لە شیعر، لەمبارەوە گوتەیەکی (نیما)ی ڕابەری نوێکردنەوەی لە شیعری فارسیدا دەهێننەوە کە دەڵێ: (سەروا خواستی شاعیر دەچەسپێنێ)[٢٨]، و دیارە هەر کاتێکیش لە هەرشوێنێکدا مەبەستی شاعیر گۆڕا ئەو سەرواش دەگۆڕێت و بەمە سەروا جۆرێك لە تەبایی و هەماهەنگی (هاوڕمۆنی) لەنێوان هۆش و واتادا پەیدا دەکات. ڕەنگە ئەم تایبەتمەندییە لە هەموو دەڤەرێکدا و لەقەد و باڵای هەر تێکستێکیشدا بەدی نەکرێت، بەڵام لەناڵەی جودابییدا دەشێ لەزۆر شوێنی نیوە دێر و دێرەکاندا پەی پێ ببردرێت، وەکو لەم نموونانەدا:

- سەرەتا با ئەم دوو دێرە دەور بکەینەوە:

ساقیا وا بادەوە وا بادەوە   ڕوو لە لای من کە، بەجامی بادەوە

* * *

ساقیا وا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ   ڕوو لەخوارێ کە مەچۆ بۆ سەرپەڕێ

ئینجا سەیر دەکەین لەو سیاق و ڕێکەوەندانەدا ڕاستەوخۆ وێنەی ساقی و بادە گێڕی مەیخانەمان لەبیر و هۆشدا بەرجەستە دەبێت, کە لەبەر خاتری ڕجا و تکاو خواست و ئارەزووی مەیخۆرەوەی پیر (هێمن)، بەرەو دوا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو گۆشەیەی کەوا شاعیر تیادا کڕوزان و نالآن هەلکوڕماوە و هەمووومان گوێمان لە هەناسە و ئاهو ناڵەیەتی کە دەڵێ؛ نامەچۆ، جوانێ مەچۆ، واوە مەچۆ، هەر لێرەوەشە کەوا ڕێك هەست بەلاّ لانەوە و پاڕانەوەی شاعیر دەکەین(۲۹).

ئینجا دوای ئەوەی خوێنەر سەفەرێکی درێژ لە هاوڕێیەتی تێکستەکەدا دەبێت و تا دێت هۆش و هەستەکانی زیاتر دەوروژێن و، تا ئەو ئاستەی بەناوەڕاستی تێکستەکە دەگا و بەسەر ئەم دوو سێ دێرەدا هەڵدەکەوێ:

چۆن نەناڵێ ئەو دڵەی پڕ هەستی من چۆن لە ئەژنۆ بینەوە دوو دەستی من
چۆن نەناڵێ ئەو دڵەی ئەنگاوتەیە بەرد لەبەردی بێتەوە دەنگی هەیە
ژانی ناسۆری جودابیم (چێشتووە هەرچی خۆشم ویستووە جێم هێشتووە)

کاتێ وشە و بێژەکانی (چێشتووە.. خۆشم ویستووە.. جێم هێشتووە) بەر پەردەی گوچکەمان دەکەوێ و لەپاشانیش لە هەست و هۆشمان؛ ڕێك مەودا و بارست و کەلێنی جودایی و لێکدابڕانی شاعیر لە هەست و هۆشی خوێنەردا بەرجەستە دەبێ و لەناخەوەش هەست بە ئێش و ژان و دڵشکانی شاعیر دەکا، ڕەنگە ئەم هەستپێکردنەی خوێنەر بە شێکی بۆ سازگەی دەنگ و واتای وشە و بێژەکان بگەڕێتەوە، بەلاّم ئەمە هەر سۆز و ئاهەنگی سەروایە لە (چێشتووە.. خۆشم ویستووە.. جێم هێشتووە) کە واتا گەلی بێژەکانی لە ڕەوتی سیاقەکەدا بەیەکە شەتەك داوە و فەزایەکی تایبەتی پێك هێناوە، کە خوێنەریش تەبای شاعیر خۆی، ڕادەپێچێتە نێو ئەو گەرداوەوە:

لەنگەرێ بگرە مەبە وا بەرزە فڕ بێنە بۆ من، بێنە بۆ من، جامی پڕ

من وای دەبینم کاتێ خوێنەر دەگاتە بێژەی (فڕ) ئەوا بە گوێی دڵ گوێبیستی شەقەی باڵی باڵداری بەرزە فڕ و، کاتی دەگاتە (جامی پڕ) ئەوا جامی پڕاو پڕو لێوان لێوی لەمێشکدا بەرجەستە دەبێت. ئینجا کە هات و خوێنەر بەسەر ئەم دێرە ڕابورد:

ئەو کەسەی نەیهاڕێ بەرداشی زەمان ئەو کەسەی "زیڕەی نەگەییە ئاسمان"

ئەوا بێگومان لە دڵەوە گوێی لە بانگ و هاواری مرۆڤێکی کڵۆڵی (وەکو هێمنی) پلیشاوەی ژێر بەرداشی زەمانە دەبێت!. ڕەنگە ئەو مەسەلانە زۆرتریش هەڵبگرێت و ورد بوونەوە و قوڵبوونەوەی زیاتریش بخوازێت، کە لێرەدا لەکورتی دەیبڕینەوە.

(ج) ئاوازی ناوەوە (ریتم):

سەبارەت بە ڕیتم و ئاوازی ناوەوە دەگوترێ کە (جوڵەیـەکی زینـدووە لـە تاقیکردنـەوەی شـیعرییەوە هەڵدەقوڵێ و لەئاسـتی جولـەی نـاوەوەی تـەرکیبی شـیعردا گەلاڵە دەبـێ و لـە ئاستی دەنگی دەرەوە دا ڕەنگ دەداتەوە)[٣٠]. واتە ژان و هەژانی نـاخی شـاعیرە و بـەڕێگای زمان و شێوازی شیعری، بەتایبەت (هاوئاهەنگی و وەکیـەکی و دژیـەکی) کـە لـە ئاسـتەکانی دەنگ و وشە و پێکهاتە و ڕستە و دەستەواژەکاندا خۆی دەنـوێنێ و لەتـەك ئاسـتی کـێش و سـەروا دا یـەکانگیر دەبـن و جـۆرە ئاهـەنگ و ئـاوازێکی تایبـەت بـە شـیعر دەبەخشـن. لـە مەسـەلەی ڕۆڵـی (دەنـگ ـ پیـت) لـە بـەرپا کردنـی ئـاوازی نـاوەکی، کورتـە هەڵوەسـتەیەك لەسەر ئەندازەی دابەشبوونی دەنگی تاك فۆنیمی (ڤاول و کۆنسنانتەکان) لەسـەر یـەك دوو دێــری ســەرەتای تێکســتەکە دەکــەین، بەمەبەســتی نیشــاندانی ڕۆڵــی (ڕێکــەوتن و دووبارەبوونەوە)ی مۆسیقایی دێرەکان:

(١)

سا قی یا وا | با دە وە وا | با دە وە
vc vc vc vc | vc vc vc vc | vc vc vc

روو لە | لای مİن کا | بە جا می | با دە وە
vc vc | vc cvc cvc | vc vc vc | vc vc vc

(٢)

موش تە ری وەك | مİن لە مەی خا | نێ کە مİن
vc cvc vc cvc | vc cvc vc vc | cvc vc vc

زور بە یان شا | دو بە کەی فو | بێ خە مİن
vc cvc vc cvc | vc cvc vc vc | cvc vc vc

لێرەدا تێڕامانێکی ورد لە نەخشەی ئەندازەیی دابەشبوونی ڤاوڵەکان (پیتە دەنگدارەکان -V-) لەم دوو دێرەدا بەرە و چەند ڕاستییەك ڕێنماییمان دەکات:

دێری(١): باڵی ڕاست + باڵی چەپ

- **١١ ڤاوڵی درێژ: (٩ – آ، ١ – وو، ١ – ی).**
- **١١ ڤاوڵی کورت: (٩ – ە، ٢ – ی).**
- **بەشی هەرەزۆری بڕگەکان کورتن (VC).**

- هەردوو ڤاوڵی (آ - ە) لە ڕێژەی ٨٢٪ ناوك و کۆتایی بڕگەکان پێك دەهێنێنن. (آ) ڤاوڵێکی درێژ و کشاوە، (ە) ڤاوڵێکی نەرم و سووکە، هەردوو لا لە بڕگەکەدا بەرە و بەرزی دەڕۆن (↑ ↑) و وەکو چۆن لوتکەی بەشی هەرەزۆری بڕگەکانیان لەهەردوو باڵەکەدا پێکهێناوە، واتا هەر خۆیان دووبارە و چەند بارە بوونەتەوە، ئینجا (لە دووبارە کردنەوەی ڤاولی دا کاتێ لوتکەی بڕگە، کە خاوەنی مۆسیقایەکی بەهێزە، دووبارە دەبێتەوە، ئەوا مۆسیقاکەشی پەرە دەسێنێت و هەرچەندی لوتکە دووبارە کراوەکان پتربن ئەوا مۆسیقاکەش پتر دەبێت)[٣١]. لەگەڵ ئەوەشدا کە ڤاوڵە کورت و درێژەکان لە ژمارەدا یەکسانن، بەڵام ڤاوڵە درێژەکان بەپێی سروشتی تایبەتی خۆیان لە بەرامبەرەکانیان (ڤاولە کورتەکان) بەهێزتر و کشاوترن، بۆیە دەنگ و ئاوازی ئەوان زاڵ دەبێت و لەئاکامدا ڕیتم و ئاهەنگی خوێندنەوەی شیعرەکە خاو و لەسەرخۆ دەبێت.

بە حوکمی کێشەکە، (ڕەمەل)، ژمارەی بڕگە کورتەکان لەهەردوو باڵی ڕاست و چەپ (٨ + ٨)ەو بڕگە درێژەکان (٣ + ٣)یە، گوتمان هەردوو دەنگی (آ، ە) ناوك و کۆتایی بەشی هەرە زۆری بڕگەکان (بەکورت ودرێژیانەوە) پێك دەهێنن، ئینجا ئەمە وا دەکات شەپۆلی دەنگ بە سانایی و سووکی و لووسی (بێ گرفت) بەسەر بڕگەکاندا تێدەپەڕێت و لەساتی خوێندنەوەدا ئاهەنگێکی شەپۆلاوی بەرز و نزمی ڕێك دروست بێت:

دێری (٢): هەروو باڵی ڕاست و چەپ:

- ١٥ ڤاولی کورت: (٩ – ە، ٣ – و، ٣–ی)
- ٧ ڤاولی درێژ: (٣ - آ، ٣ – ی، ١ – و)
- بڕگە کورتەکان لە هەردوو باڵدا وەك یەکن (٦ + ٦).
- بەڵام بڕگە درێژەکان لەم دێرەدا، جیا لە دێری یەکەم کە زۆربەیان دوو فۆنیمی بوون، لەم دێرەدا بڕگەی درێژی دوو فۆنیمی و سێ فۆنیمی هاوسەنگن (٨ : ٨)، هەر بۆیەشە کەڵەکە بوونی دەنگ لەم دێرەدا زیاترە و خوێنەر بەناچاری دەبێ لە خوێندنەوەیدا خێراتر هەنگاو هەڵگەڕێ، تا فریای کاتی پێوانەیی کێشەکە بکەوێت.

لەدواجاردا هەر لەم گۆشەنیگایەی ڕۆڵی دەنگسازی لە بەرپاکردنی ڕیتم و مۆسیقای ناوەوە، ئاوڕێکیش لە دووبارە بوونەوەی دەنگی کۆتایی وشە دەدەینەوە، کە ئەویش ڕۆڵێکی هەیە لە بەرپاکردنی ساز و ئاواز، با پێکەوە ئەم چەند دێرە دەور بکەینەوە:

ئەو کەسەی دەستی لە ئەوکێ بەردرا   ئەو کەسەی دوژمن لە ماڵی دەرکرا
ئەو کەسەی نەی بینی هاتی دوژمنی   نیری ئێخسیری لە ئەستۆ داڕنی
ئەو کەسەی نەیهاڕی بەرداشی زەمان   ئەو کەسەی زیرەی نەگەییە ئاسمان

لێرەدا چەند بارە بوونەوەی ڤاولی (ی) لە کۆتایی زۆر لە وشەکانی نیوە دێرە بەرامبەر بە یەکەکان (کە خۆی دەنگێکی کشاوی ئاوازداری درێژە)، جۆرێك لە سەروای ناوەکی پێکهێناوە کە ئاهەنگ و ئاوازێکی تایبەت بە دێرەکان دەبەخشێت و کاریگەریان بەسەر هەست و هۆشی خوێنەرەوە دەبێت.

ئینجا هات و لەسەر ئەم پێوانەیە پێدا بچین ئەوا پەی بەزۆر لایەنی دیکەی دیاردەی دووبارە بوونەوەی تاك فۆنیمی و جووت فۆنیمی و چەند فۆنیمی (ڕێك و نارێك) دەبەین، ئینجا هی ڤاوڵەکان یاخود هی کۆنسنتەکان بێت، کە ڕۆڵیان لە مەسەلەکانی ڕیتمی شیعری دا هەیە و ئەم دیاردە دەنگیانە ئەگەر بەوردی و بە درێژی لێیان بکۆڵرێتەوە، دەتوانێت تیشك بخاتە سەر زۆر لایەنی کاریگەری ئاوازەیی تێکستی ناڵەی جودایی.

سەبارەت بە بواری وشەسازی و ڕۆڵی دیاردەکانی سادەیی و ناسادەیی، دووبارە بوونەوە و جیناسەکان لە بەرپا کردنی مۆسیقای شیعری ئەوە لە بەشی داهاتوودا و لە مەسەلەکانی تایبەت بە بنیاتی شێوازی شیعری باسیان لێوە دەکەین.

بەشی سێیەم
بنیاتی شێواز

ئەگەر لەو ڕوانگەیەوە ئاوڕ لە شیعر بدەینەوە کە پێی وایە (شیعر ڕووداوێکە لە زمان دا)[٣٢]، ئەوا خۆی دەتواندرێ هۆکارێکی باش و گونجاو بێت تا لەڕووی زمانەوانی واتە (زانستی زمان) وە لە شیعر بکۆڵدرێتەوە. بەو پێیە زمان تان و پۆی دروستبوونی ئەدەبە، جا لێکۆڵینەوە لە هونەرە زمانییەکان ئەو ڕاستیانەمان بۆ ئاشکرا دەکەن کە ئەدەب، بەتایبەتیش شیعر، چۆن دروست بووە. لەم بوارەدا یاکۆبسن (شیعر بە بەرهەمی جوانکاری لە زمان)[٣٣] دەداتە قەڵەم و بەمەش (زمانی شیعر) لە زمانی (ئاسایی ـ ڕۆژانە) هەڵاوێر دەکا.

شاعیر لەپێناو گەیاندنی پەیام و ڕازەکانی دەستە و داوێنی شێوە یاخود شێوازێکی تایبەتی زمان و دەربڕین دەبێت و بەم هەوڵەی چوارچێوەیەك بۆ بنیاتی شێوازی تێکستی شیعری دادەڕێژێ و، لەدوایین شیکردنەوەدا ئەوە هەر لایەنەکانی هونەری و جوانکاری ئەو شێوازەیە کە دەبنە مۆرك و هەوێن و کاریگەری دەقی شیعری پێك دەهێنن.

ئینجا بۆ لێکۆڵینەوە لە زمان و شێوازی هەر تێکستێکی شیعری پێویستە ئاوڕ لە ئاستەکانی زمانەکەی بدرێتەوە: واتە (ئاستی دەنگ و وشە و ڕستە).

(أ) ئاستی دەنگسازی/

لەکاتی شیکردنەوەی مەسەلەکانی پەیوەست بە ئاوازی لایەکان و ریتم و ئاواز ناوەوە، تا ئەندازەیەك ئاوڕمان لە هەندێ لایەنی دەنگسازی تێکستەکە دایەوە کە لە خزمەت ڕوونکردنەوە و ڕازانندنەوەی ئاوازی شیعری دابێت، ئەوەش کە پەیوەندی بە شێوازی شیعریەوە هەبێت لەم ئاستەدا و وەکو دیاردەیەکی بەرچاویش لەتێکستی ناڵەی جوداییدا خۆی بنوێنێت لێرەداتاوتوێ دەکەین.

أ/ ١/ دووبارە بوونەوەی دەنگ لەسەر تەوەرەی هاونشینی، کە پەرە بە ئاوازی ڕیتمی ناوەخۆیی نیوە دێر و دێرەکان دەدات و ڕاوێژی خوێندنەوە ڕەوان و خۆش و بەتامتر دەکات.

موشتەری وەك من لەمەیخانە کەمن مەی حەرامە بۆ سەهەندە و بێ خەمان مەستی بێ خەم بۆچی بگرن ئێخەمان	دووبارە بوونەوەی دەنگی (م)

★ ★ ★

- هەر کەسێ بێ کەس نییە و خانە خەراب دەك بەژاری ماری بێ بادە و شەراب	دووبارە بوونەوەی (ب)

★ ★ ★

- ئەو کەسەی هەستی بەزۆرداری نەکرد تیخی زۆرداری بریندای نەکرد	دووبارە بوونەوەی (ر)

★ ★ ★

- خەم ڕەوێنێك گوێ بداتە ڕازی ئەو نازەنینێك بێ بکێشێ نازی ئەو	دووبارە بوونەوەی (ز)

* * *

- ئەو کەسەی ڕامووسێ کوڵمی تاس و لووس ئەو کەسەی تێی هەڵنەدابێ چارەنووس	(س)

* * *

- شیوەنی من شینی کوردی بێ بەشە
ئەو گەلەی حاشا دەکەن لێی و هەشە
(ش)

* * *

- مـــەی حـــەڵـــاڵـە بۆ منی وێرانە ماڵ
بۆ منی سەرگەشتە و ڕووت و ڕەجاڵ
(ڵ)

* * *

- ئەو هـــەوەســـبازانە جـــێی متمانە نیـن
هـــەر دەزانن گـــوڵ چنیـن و بەی ڕنیـن
دەنگی (ن) لەم دێرەدا ١٠ جاران دووبارە بۆتەوە

* * *

- دەردی دووری دەردی دووری کوشتمی
دەردی وشیاری و سەبـووری کـــوشتمی
(وو – د)

* * *

- وا وەرە دەی واوەرە نێزیک بە لێم
بمدەیە مەی بمدەیە مـەی تا دەڵێم
دەنگی (ە) ١٣ جار دووبارە بۆتەوە

* * *

- یەک لەماڵێ چاوەڕێ بووبێتەوە
دەرکی نێو ماڵـێکی لێ بکرێتەوە
(ێ)

بـــەم پێیـــە دەتـــوانین بەدوایـــدا بـــڕۆین و پەنجـــە لەســـەر زۆری دیکـــەی مەســـەلەی پاتەبوونەوەی دانگ دا بنێین، کە ئەم دیاردانە خۆی لە خۆیدا بێ حیکمەت نین.

أ/ ٢/ ڕوالەتێکی دیکەی دووبارە بوونەوەی دەنگ، مەسەلەی هاتنی (جووتە دەنـگ)ە لـە هـەر دوو پارچـەی وشـە و پێکهاتـە زمانییـە لێکـدراوەکان (نـاو و ئاوڵنـاوی لێکـدراو، گرێـی وەسـفی و گرێـی ئیـزافی). ئـەم دیاردەیـە لـە تێکسـتی نالـەی جوداییـدا لەسـەر تـەوەری هاونشینی زۆر بەرچاو و چالاك خۆی دەنوێنێ: (ڕەنگ زەرد، خانە خەراب، بادە و شـەراب، نیری ئێخسیری، زویر و زگار، تانەی بێ تـەمیزان، تـۆزی بەدبـەختی، لێـرە و لـەوێ، ماچـی کچان، دۆی داوەتێ، جار و بار، تاس و لووس، ناسـك و نازدارێـك، نـەرم و نـۆڵی، تـاو و تـین، ڕووت و ڕەجاڵ، با بردەڵە، بێ بەش، دەر بەدەر، کەسەر، دەردە دار، ڕەنگو ڕوو، زێر و زیـو، هونەر وەر، مەرد و رەنـد، قیـت و قـۆز، ناڵـە نـاڵ، یـادی یـاران، خـورد و خـەو، دەرد و داخ، وردە داو، زی مەم و زینان، خانزاد و خـەزاڵ، نـارە نـار، شـەمزین و شـەمیلە، ساردە بـرین،

بەنـد و بـاو، پووڵـوی سـەرکڵ، زۆزان، ئـاران، دەردە کـورد، پـەك کەوتـە، ئـەمما ملـە، دار و بەرد، زەنـوێر و زەمەنـد، ڕێچکە و ڕەشـبەڵەك، هۆبـە و هـەوار، بـازی بێـری، دەسـتی دۆی، بەرهەڵست و بەرگر). دەشێ ئەم جووتـە دەنگانـە بـەپێی جـۆری ڕونانـە زمانیەکـە یـاخود بەگوێرەی شوێنی هاتنیان لە (سەرەتا، ناوەند، کۆتایی) وشـە و پارچـەو پێکهاتـەکان پـۆلین بکرێن و لێـك بدرێنـەوە کـە ئەمەشـیان دەتـوانی پـەردە لـەڕووی چـەند نهێنی و دیـاردەی جوانکاری هەڵبداتەوە.

أ/ ٣/ دەشێ لەسەر مەسەلەی هاتن و دابەشبوون و پاتە بوونەوەی کۆنسـنانتەکانیش لـە وشە پێکهاتەکاندا قسە بکرێت و نموونەی لەچەند لایەنێکی تێکستـەدا شـی بکرێتـەوە، کـە ئەمەشـیان دیاردەیــەکی دیکــەی شــێوازگەری لەســەر ئاســتی دەنــگ و فــۆنیم لــە دێــر و نیوەدێرەکانی تێکستەکە دا پێك دەهێنێ.

وەکو چۆن لەسـەر ئاسـتی دەنـگ دەکـرێ قسـە و بـاس لەسـەر چـەند لایـەنێکی دیکـەش بکرێـت وەکـو مەســەلەی هێــز (ســترێس) و شــوێن و چــۆنیەتی هەڵکــەوتنی لــە وشــەکاندا، مەسەلەی لادانی فۆنیمی بە (زێدە کردن و کرتانـدنی) فـۆنیم، ئینجا بەرجەسـتە کـردن و هاوسەنگی دەنگی چۆنایەتی و چەندایەتی[٣٤].

(ب) ئاستی وشەسازی/

وشە بچووکترین دانەی واتاداری زمانە، کە دەکرێ لەڕووی ئەرکەوە یاخود واتـاوە ڕۆڵێـك لـە زمانـدا بگێڕێـت[٣٥]. ئـەوەی بـۆ ئێمـە مەبەسـتە زیـاتر لایـەنی دووەمـە، واتـا لایـەنی واتاداری وشەیە. بۆیە پێویستە سەرەتا ئاوڕێك لە کر و ئاکاری ڕۆنـانی وشـەیی تێکستـەکە لەڕووی (سادەیی و لێکدراوی)یەوە بدەینەوە. ئینجا بەلای ڕۆڵی هونەری دووبـارە بوونـەوە (تیکــرار)ی وشــە و پێکهاتەکانــەوە، لەســەر هــەردوو تــەوەری هاونشــینی و جــێ نشــینی تێکستەکەوە بچین، ئینجا لەدوا بەش ڕادە و جۆر و چۆنیەتی وشـە و پێکهاتـە زمانییـەکان ڕوون بکەینـەوە، ئەوسا هـەوڵ دەدەیـن ڕۆڵ و کاریگـەری هـەموو ئەمانـە لەسـەر گوتـار و داهێنانی شیعری لەسەر تێکستەکەدا نیشان بدەین کە مەبەستی بەر و دوای ئێمەیە.

ب/ ١/ لـەباری سـادەیی و ناسـادەیی وشـە و بێـژەکانی تێکسـتی ناڵـەی جـودایی واچـاکە بەندێك لە دەقەکـە بخەینـە ڕوو و شـیی بکەینـەوە، ئـەنجا لـەژێر ڕۆشـنایی دەرکەوتـەکانی سەرنج و تێبینیەکانمان نیشان بدەین:

٣	١	١	٢	١	١	٢	١	١	١	١	٤	٣
ساقیا	بۆ	کوێ	دەچی	بۆ	کوێ	دەچی	تۆش	لە	ڕاس	ئەم	مل هوڕانە	مل کەچی

١ ١ ٢ ١ ٢ ٢ ٢ ٢ ٢ ٤ ٢
١

تۆش بە ڕەنگ و ڕووی ئەوان خواردت فریو   چاوی تۆشی هەڵ فریواند زێڕ و زیو

١ ٤ ٢ ٢ ٢ ٢ ٢ ٢ ٢ ٣

تۆش دەگۆڕیەوە دەگەل گەوهەر هونەر   گەنگێ گەوهەر جوانی کردن بەختەوەر

١ ٣ ٤ ٣ ١ ٢ ٢ ٣ ٢ ١

زێڕ بەڵایە بێوەفایە دەوڵەمەند   هەر هونەر نەمرە هونەروەر مەرد و ڕەند

٢ ٢ ٢ ٢ ١ ٢ ٣ ٥ ١ ٢

چڵکی دەستە ماڵی دنیا وەک دەڵێن   ماڵ پەرست پەیمان شکێنە و بێ بەڵێن

٢ ٢ ١ ٣ ٣ ٤ ٢ ٢ ٢ ١

قەدری جوانی کوا دەزانی ماڵپەرست   جوان پەرستە پیری خاوەن زەوق و هەست

دێرەکان	وشەی: ١ برگەیی	وشەی: ٢ برگەیی	وشەی: ٣ برگەیی	وشەی: ٤ برگەیی	وشەی: ٥ برگەیی	وشەی: ٦ برگەیی
١	٨	٢	٢	١	-	-
٢	٤	٧	-	١	-	-
٣	١	٧	١	١	-	-
٤	٣	٣	٣	١	-	-
٥	٢	٦	١	-	١	-
٦	٢	٥	٢	١	-	-
کۆ	٢٠	٣٠	٩	٥	١	سفر

ئەم نەخشەیە کە بە نموونەی مشتێ لە خەرواری سەیری بکەین، ئەوەمان پێ دەڵێ کەوا بەشی زۆری کەرەستە و زمانی شیعر تێکستەکە لە وشەی سادەی (٢) برگەیی پێک

هاتووه، بەو ئیعتیبارەی وشە سادە (١) برگەییەکان زۆربەیان لە ئامرازەکانی (بە، لە، بۆ..) یاخود جێناوەکانن. بەمەڕا بەدیار دەکەوێ کە زمانی تێکستەکە، زمانێکی سادە و ڕەوان و بێ گرێ و گۆڵە و خۆی لە وشە و پێکهاتەی لێکدراو و ئاڵۆز بەدوور گرتووە.

ئینجا ئەگەر لەڕووی پاکی و بێ گەردی زمانی تێکستەکە و خۆ بواردنی شاعیر لە دەکارکردنی وشە و زاراوەی غەوارە و بێگانەشەوە بڕوانین، دەبینین شاعیر زمانێکی پەتی و یەك ڕەنگ و سادەی بەکار بردووە و خۆی لە وشە و زاراوە و پێکهاتەی بیانی (فارسی و عەرەبی و تورکی) پاراستووە، تەنانەت هاتنی چەند وشە و زاراوە گەلێك لەوێنەی (ساقی، موشتەری، حەرام، شەراب، حەیف، خەراب، عەزیز، وەتەن، قەرار، شاعیر، ئەسەر، ئینسان، حاشا، وەسل، قانوون، تەبیعەت، سەفا، وەفا،...) هیچ کاری نەکردۆتە سەر کرو ئاکار و تەونی زمانی تێکستەکە، چونکێ خوێنەری ئاسایی کورد هەست بە نامۆیی ئەو وشە و بێژانە ناکات کە تام بۆییێکی کوردەواریان وەرگرتووە و هەر لە زووەوە جێگای خۆیان لەناو زمانەکەمان دا کردۆتەوە.

هەر سەبارەت بە زمان و فەرهەنگی وشە و زاراوەکانی تێکستەکە پێویستە پەنجە بۆ ئەوە درێژ بکەین کە شاعیر چەند زمانزان و شارەزا و خۆماڵیانە دواوە و چۆن ئەو هەموو وشە هاوواتا و هاوچەشنە ڕەسەن و جوان و خۆلاتیانەی (بەنموونە بۆ وەسفی سروشتی جوگرافی زێدەکەی) دۆزیونەتەوە، کە ئەمەیان تایبەتمەندییەکی زمان و فەرهەنگی شیعری شاعیر پێك دەهێنێ لەسەر لەبەری بەرهەمەکانیدا:

دێم بەرە و ئەو دار و بەرد و بەندەنە	دێم بەرە و ئەو باخ و مێرگ و چیمەنە
دێم بەرە و زورگ و تەلان و کەند و لەند	دێم بەرەو بژوێن و زەکنوێر و زەمەند
دێم بەرە و هەوراز و پاناوك و نشیو	دێم بەرە و ئەشکەوت و زەندۆل و پەسیو
دێم بەرە و بەفر و چلورە و بەستەڵەك	دێم بەرە و شیخاڵ و ڕێچکە و ڕەشبەڵەك
دێم بەرە و لێر و چڕ و بەستێن و چۆم	دێم بەرە و هەڵدێر و گێژ و بەند و گۆم
دێم بەرە و هۆبە و هەواری باسەفا	دێم بەرە و لادێ بەرەو کانگەی وەفا

★ ★ ★

بەمەستی زیاتر بەدواداچوون و ڕوونکردنەوەی بابەتیانەی خاسیەتە تایبەتییەکانی زمان و فەرهەنگی شاعیر لەباری وشە سازییەوە، پەنا بۆ پڕۆسەیەکی ئاماری دەبەین بە یارمەتی (هێڵی ڕوونکردنەوەی زامب)، تاپەی بەڕادە و ڕێژەی بەکاربردن و بەشەکانی ئاخاوتن (ناوەکان، ئاوڵناوەکان، کارەکان، ئامرازەکان...) بەرین لە تێکستەکەدا[٣٦]. لێرەدا بەندی (٧)ی تێکستەکە بە نموونە وەردەگرین کە لە (٢١) دێرە هۆنراوە پێك دێ و

شوێنی دڵی له جهستهی تێکستی نالهی جودایی بۆخۆی داگیر کردووه، بهوهڵا نانی دوو دێره فارسییهکه.

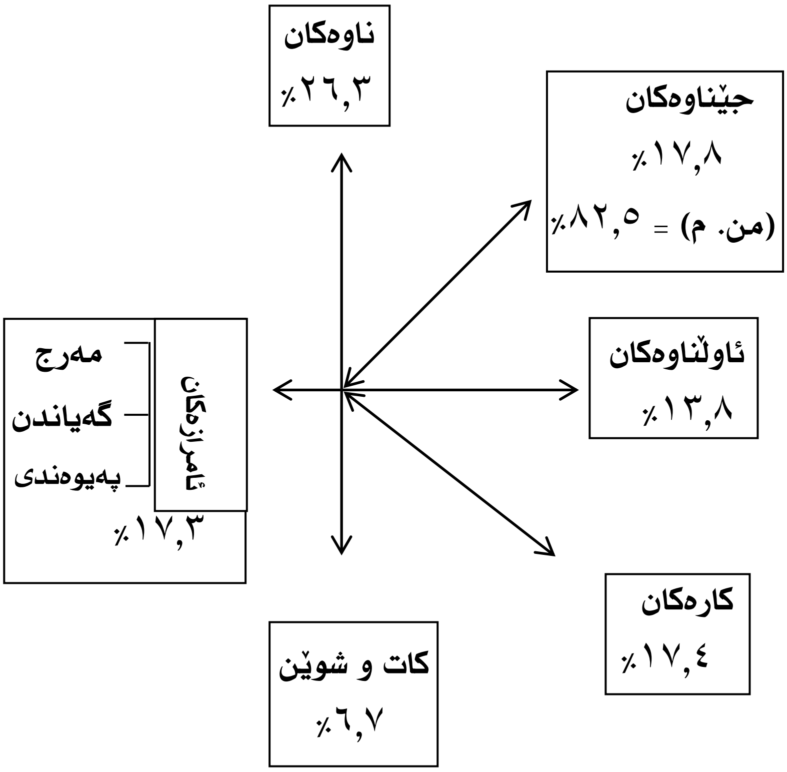

لهم نهخشه هێڵکارییه دا بهرزبوونهوهی ڕێژه و ڕادهی بهکاربردنی (ناوهکان + کارهکان + ئاوڵناوهکان) که بڕی ٥٧,٥٪ جهستهی تێکستهکهی پێکهێناوه، ئاماژهیهکی ڕوونه بۆ بهرزی ڕادهی ئهدهبییهتی دهقهکه، لهکاتێکدا پۆلی ئامرازهکان (که له سێ گرووپ پێکهاتوون) بۆ بهستنهوه و بهیهکهوه گرێ دانی کهرهستهکاتنی دیکهیه، تۆڕی جێناوهکانیش ڕێژهکهی (١٧,٨٪)ه، به سهرنجدان لهوهی لهو بڕهدا جێناوی کهسی یهکهمی ئاخێوهر (من، م) له ٨٢,٥٪ داگیر کردووه، که ئاماژهیه بۆ زاڵبوونی (خودی) خاوهن گوتار (خودی شاعیر خۆی). کهوابی ئهوه ناخ و خودی شاعیره دهدوێ و قسه دهکات، بهئاوازی وهسف و ڕووداو (ئاوڵناو + کار) گوزارشت له حاڵی پهرێشانی خۆی دهکاتهوه.

ب/ ٢/ دووباره کردنهوه (تکرار):

هەر لەبواری فەرهەنگی زمان و وشەسازی تێکستەکەوە پێویستە ئاورێ لە یەکێك لە بوارە گرنگ و کاریگەرەکانی گوتاری شیعری بدەینەوە، کە ئەویش بنیاتی دووبارە بوونەوەیە. لەم ئاستەدا دووبارە کردنەوە بریتییە لە پاتە بوونەوەی فۆرمێکی زمانی (وشە، فریز، ڕستە) وەکو خۆی لە نیوەدێر و دێرەکاندا بەهەمان واتا و دەلالەت، کە یەکێك لە خاسیەتەکانی داهێنانی شیعری پێك دەهێنێ(٣٧).

ئینجا مەبەست لە دووبارە کردنەوە ئەوەیە: (١) لەپێناوی دروستبوونی هاوسەنگی و مۆسیقای شیعرە، واتە زۆرجاران (زەروورەتی کێش)دووبارە کردنەوە بەدوای خۆیدا فەرز دەکات. (٢) بۆ مەبەستی پێداگرتن و جەختکردنی واتایە، واتە بۆ سەرنج کێشان و بەرجەستە کردنی واتا و زێدەکردنی کاریگەریەکەیەتی لەسەر خوێنەر. (٣) مەبەستێکی دیکە ئەوەیە وەکو لەکاتی قسەکردن لەسەر کێش دا باسمان لێوە کرد، دووبارە بوونەوەی ڕێك و هاوسەنگ و یەك لەدوای یەك، جوانی تێدایە و چێژ و خۆشی و نەشئە بە مرۆڤ دەبەخشێت(٣٨).

(٤) لەدواییشدا دەگوترێ کەوا دووبارە بوونەوە ئەرکی کۆکردنەوە و یەکخستن و سفتوسۆ کردنی یەکەکانی دەلالەت و واتای تێکستی شیعری لە تەونێکی چۆن یەکدا دەبینێت(٣٩).

لێرەدا ئاورێك لە لایەنی جوانکاری و داهێنان لە هونەری دووبارە بوونەوە و جۆرەکانی، لە تێکستی نالەی جودایی دەدینەوە و بەپێی بەندەکان پێدا دەچین:

(١)

ساقیا وا بـــــادەوە وا بـــــــادەوە	ڕوو لە لای من کە بە جامی بادەوە
بـــۆ کـــەسێکە مەی چزیلکی پێوەنێ	بۆچی مـــل هوڕ لێرە بینی پێوەنێ
بۆ کەسێکە مەی کە دەردی کارییە	بێ خەمێك بیخواتەوە زۆردارییە
بۆ کەسێکە مەی دڵی پڕبێ لە داخ	حەیفە لێی بخواتەوە بەرزە دەماخ

(٢)

ئەو کەسەی نەیچێشتووە دەردی ژیان	ئەو کەسەی نەیدیوە ئێش و برك و ژان
ئەو کەسەی نەکرا نیشانەی تیری خەم	شانی دانەخزی لەبن باری ستەم
ئەو کەسەی هەستی بە زۆرداری نەکرد	تیخی زۆرداری برینداری نەکرد
ئەو کەسەی دەستی لە ئەوکێ بەردرا	ئەو کەسەی دوژمن لە ماڵی دەرکرا
ئەو کەسەی نەیبینی هاتی دژمنی	نیری ئێخسیری لە ئەستۆ دارنی

ئەوکەسەی هێندە نەبوو زوێر و زگار | وا نەکەوتە بەر چەپۆکی ڕۆژگار
ئەو کەسەی نەیهاڕی بەرداشی زەمان | ئەو کەسەی زیرەی نەگەییە ئاسمان
ئەو کەسەی دووری عەزیزانی نەدی | تیرو تانەی بێ تەمیزانی نەدی
ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرە و لەوێ | ئەو کوڕەی ماچی کچانی دەس کەوێ
ئەو کەسەی دەستی لە مەمکان گیر ببێ | ئەو کەسەی تفلی دڵی بۆ ژیر ببێ
ئەو کوڕەی کیژێک بەرە و ڕووی پێکەنێ | ئەو کەسەی هەر سووکە ئاوڕێکی دەنێ
ئەو کەسەی پەنجۆڵە بگوشی جاروبار | ئەو کەسەی دەستی بگاتە دەستی یار
ئەو کەسەی ڕامووسێ کۆڵمی تاس و لووس | ئەو کەسەی تێی هەڵنەدابێ چارەنووس
ئەو کەسەی بمژێ خوناوەی گەردەنێ | زوڵمە یەک قەترە شەرابی گەردەنێ

(٣)

ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرە و لەوێ | ئەو کوڕەی ماچی کچانی دەس کەوێ
ئەو کوڕەی هێشتا لە ژوانێ ڕێی هەیە | سەیرە زۆر سەیرە کە ئالوودەی مەیە
ئەو کوڕەی دۆی داوەتێ دەستی دەنێ | بێتە ئێرە چۆنە هەی دێی نەکەنێ
ئەو کوڕەی کیژێک بەرەو ڕووی پێکەنێ | ئەو کەسەی هەر سووکە ئاوڕێکی دەنێ

(٥)

ساقیا وا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ | ڕوو لە خوارێ کە مەچۆ بۆ سەر پەرێ
لەنگەرێ بگرە مەبە وا بەرزە فڕ | بێنە بۆ من بێنە بۆ من جامی پڕ
مەی حەڵاڵە بۆ منی وێرانە ماڵ | بۆ منی سەرگەشتەوو ڕووت و ڕەجاڵ
بۆ منی با بردەڵەی گردە نشین | بۆ منی دڵ پڕ لە ناسۆر و برین
بۆ منی ئاوارەو و دوورە وەتەن | بلبلی بێ بەش لە گوڵزار و چەمەن

(٦)

ســـــاقیا بۆ کـــــوێ دەچی بۆ کوێ دەچی | تۆش لەڕاس ئەم مل هوڕانە مل کەچی
تۆش بە ڕەنگ و ڕووی ئەوان خواردت فریو | چاوی تۆشی هەڵفریواند زێڕ و زیو
تۆش دەگۆڕیەوە دەگەل گــــەوهەر هونەر | کەنگێ گەوهەر جوانی کردن بەختەوەر

(٧)

نا مەچۆ جوانێ مەچۆ واوە مەچۆ | تۆ فریوی زێڕ و زیوی وان مەخۆ
وا وەرە دەی وا وەرە نێزیک بە لێم | بمدەیە مەی بمدەیە مەی تا دەڵێم
شیوەنی من شیوەنی ئینسانییە | بانگی ئازادی و گرووی یەکسانییە
شیوەنی من شینی کوردی بێ بەشە | ئەو گەلەی حاشا دەکەن لێی و هەشە

با لە زارم بێتە دەر پشکۆی شیعر   با فراوانتر بکەم ئاسۆی شیعر
دەردی دووری دەردی دووری کوشتمی   دەردی وشیاری و سەبووری کوشتمی
نابینم ناسیاو و دۆستی خۆم   نابینم خاک و وڵات و شاری خۆم
ڕوو لە هەرلایێ دەکەم نامۆیە بۆم   نابینم جێ ژوان و کەوانە لانی خۆم
ڕوو لە هەرلایێ دەکەم بێگانەیە   ژین لەنێو بێگانەدا تەنگانەیە

(٨)

چۆن نەناڵی ئەو دڵەی پڕ هەستی من   چۆن لە ئەژنۆ بنەوە دوو دەستی من
چۆن نەناڵێ ئەو دڵەی ئەنگاوتەیە   بەرد لە بەردی بێتەوە دەنگی هەیە
وا بەتەنیایی لەنێو خوێندا شەلال   کوانێ عێل و کوانێ (خانزاد) و (خەزاڵ)
وەک سیامەندێ لە چۆل و بەندەنێ   جەرگی لەت کردم پەلی دارەبەنێ
شەتلی جواناوم منی سارده برین   کوا (خەج)م تا بۆم بگێڕێ گەرمە شین
مانگی کانونێ بە چلوان دەرکرام   وەک برایم لەو وڵاتە ڕاونرام
کوا پەریخان بەند و باوم بۆ بڵێ   بۆ نەسووتێم نەبمە پوولووی سەر کڵێ

(١٠)

ئەی ڕەفیقان ئەی عەزیزانی وڵات   ئەی برای هاوسەنگەری جەرگەی خەبات
هەر دەپێوم کێو و شاخ و چۆڵ و دەشت   دێم بەرەو کوێستان بەرە و باخی بەهەشت
دێم بەرەو خێزو چەو و کانیاوی خۆم   چۆن لەوانە وەردەگێڕم چاوی خۆم
دێم بەرەو ئەو دار و بەرد و بەندەنە   دێم بەرەو ئەو باخ و مێرگ و چیمەنە
دێم بەرەو زوورگ و تەلان و کەند و لەند   دێم بەرەو بژوێن و زەنوێر و زەمەند
دێم بەرەو هەوراز و پاناوک و نشیو   دێم بەرەو ئەشکەوت و زەندۆل و پەسیو
دێم بەرەو بەفر و چلووره و بەستەڵەک   دێم بەرەو شیخاڵ و ڕێچکە و ڕەشبەڵەک
دێم بەرەو لێڕو چڕ و بەستێن و چۆم   دێم بەرەو هەڵدێر و گێژ و بەند و گۆم
دێم بەرەو هۆبە و هەواری باسەفا   دێم بەرەو لادێ بەرەو کانگەی وەفا
دێم ببینم نیشتیمان و زیدەکەم   دێم ببینم خزم و کاک و دێدەکەم
دێم و دەگرم بازی بێری شۆخ و شەنگ   دێم و دەگرم دەستی دۆی جوان و چەلەنگ
دێم و گوێم بۆ بەیت و لاوک هەڵدەخەم   گوێم لەوانە بێتەوە من کەڵ دەخەم
دێم گراوی خۆم لە باوەش وەرگرم   دێم نەهێڵم بەرهەڵست و بەرگرم
دێم و هەڵدەمژم شنەی کوێستانی کورد   دێم و دەچمە شەوڕنی بێستانی کورد
دێم و دەشکێنم لەوێ جامی شەراب   ورده ماچ بن نامێنێ تامی شەراب

دێم و ناترسم لە پەرژینی بەزی هەر پەری سەرکەوت و دێوەزمە بەزی
تا بمێنێ نووری چاو و هێزی پێم دێم و دێم و دێم و دێم و دێم و دێم
دێم هەتا هەمبێ برست بیر و هۆش گەر گلاشم کوردەوای و ئێوە خۆش

ب/ ٢/ أ / لێرەدا خوێندنەوەیەکی وەسفی و ئاماری بۆ دیاردەی دووبارە کردنـەوە، وەك لە تێکستەکەدا عەیانە، دەکەین و لەداوییش بەپێی جۆرەکانی دووبـارە کردنـەوە پۆلینیـان دەکەین و ڕادە و ڕێژەکان بەدیار دەخەین.

جۆری دووبارە بوونەوە	جار	وشە و پێکهاتە دووبارە کراوەکان
١ـ دووبـارە بوونـەوەی وشـەی سـەرەتا لـە هـەمان دێـر، یـا لـە سـەرەتای دێرەکان:	٢١	شیوەن/ ٣، روو/ ٢، دێم/ ١٦
٢ـ دووبارە بوونەوەی وشەی کۆتایی:	١٠	شـیعر/٢، خـۆم/ ٤، بێگانـە/ ٢، کـورد/ ٢.
٣ـ دووبارە بوونەوەی وشەی ناوەخن:	٢	ناڵە/ ٢
٤ـ دووبارە بوونەوەی ئامراز:	١٧	تـۆش/ ٣، چـۆن/ ٣، بـا/ ٢، کـوا/ ٢، وەك/ ٢، کوانێ/ ٢، ئەی/ ٣.
٥ـ دووبارە بوونەوەی فرێز (گرێ):	٨٢	وا بـادەوە/ ٢، ئـەو شـەرابە/ ٢، بـۆ کەسـێکە/ ٣، ئـەو کەسـەی/ ٢٢، ئـەو کـوڕەی/ ٤، وا وەرگـەڕێ/ ٢، بێنـە بـۆ من/٢، بۆ منی/ ٥، بۆ کوۆ دەچی/ ٢، مەچـۆ/ ٣، واوەرە/ ٢، لـێم گـەڕێ/ ٢، کوشـتمی/ ٢، چۆن نـەناڵێ/ ٢، بمدەیـە مـەی/ ٢، شـیوەنی مـن/ ٢، دەردی دووری/ ٢، نـابینم/ ٣، دێـم بـەرەو/ ١٤، دێم ببینم/ ٢، دێم و دەگرم/ ٢.

لەمەسەلەی دووبارە کردنەوە سەرباری لایەنی زمانی و فەرهەنگی و جوانکاری لە وشە و پێکهاتەکاندا، وەکو لە خشتەکەدا بەدیاردەکەوێت چەند لایەنێکی دەروونی و سیمیائیش لە دووبارە کردنەوەی وشە و فرێزەکاندا دەخوێندرێتەوە(٤٠):

دووبارە بوونەوەی وشە (دێم): ١٦ جارە

دووباره بوونەوەی فرێزی (دێم بەرەو): ١٤ جارە.

دووباره بوونەوەی فرێزی (دێم ببینم): ٢ جارە

دووباره بوونەوەی فرێزی (دێم و دەگرم): ٢ جارە

ئەگەر تەنها وشەی (دێم) لەبەرچاو بگرین ئەوە (٣٤) جاران دووبارە بۆتەوە. هەڵبەتە ئەمە دەلالەتێکی زۆر ڕوون و ڕاشکاوە لەسەر حەتمییەتی گەڕانەوە!، لە سەر ڕادەی موکوڕ بوون و پێداگری و ویستی شاعیر بۆ گەڕانەوە، بەڵام گەڕانەوە بۆ کوێ؟ وەڵامەکە ڕوون و ئاشکرایە، بەرەو باوەشی ئۆقرەیی و دڵنیایی (باوەشی گەرمی نیشتیمان) کە شاعیر سەردەمانی منداڵی و لاویتی و بەشێکی تەمەنی پیریشی لە ئامێزیدا گوزەراندووە. ئەم وێنە هێڵکارییە زیاتر تیشک دەخاتە سەر ئەو مەبەستەمان:

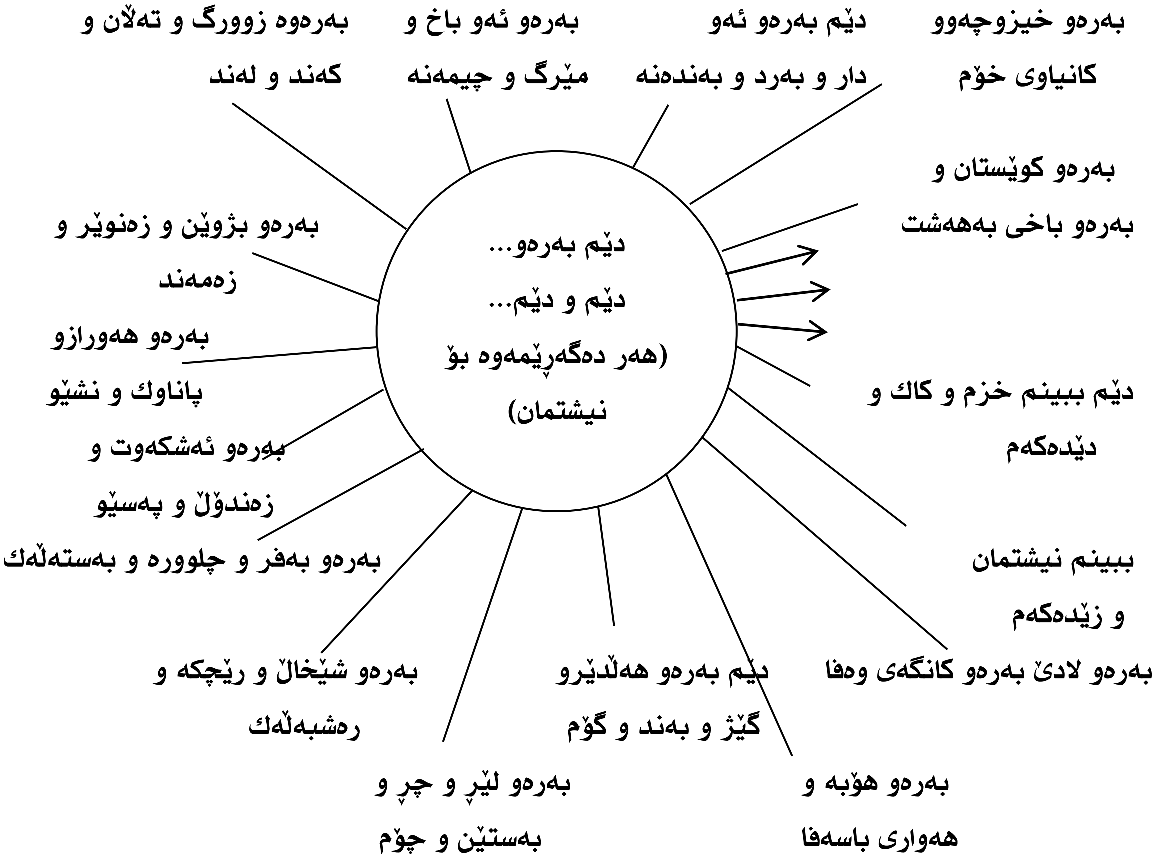

لە دووبارە بوونەوەی فرێزەکاندا بەهەمان چڕی شاعیر خۆزگە بە (ئەو کەسە) دەخوازێت کە لە دڵنیایی و ئۆقرەییدا لەپاڵ نیشتیمانەکەیدا دەژیەت، (٢٠) جاران دەڵێ (ئەو کەسە)!، ئاخۆ ئەو کەسە کێ بێت؟ هەڵبەتە ئەو کەسە هەرخودی (شاعیر) خۆیەتی، کە لە سەردەمانێك لە ئامێزی گەرمی نیشتیماندا، لەناو دڵدار و دڵبەر و یاران و خۆشەویستانییدا بە خۆشی و شادی ڕایبواردووە.لە بەدوای یەکداهاتنی چەندجارەی

(وابـادەوە، وا وەرگـەڕێ، بـۆ کـوێ دەچـی، مەچـۆ، وا وەرە، دەردی دووری دەردی دووری...)
بانگ و هاواری شـاعیری تیـادا دەخوێندرێتـەوە، هـاوار بـۆ کـوێ و بـۆ چـی؟ بـۆ تاقـە فریـاد ڕەسێك (ساقی و مەی و مەیخانە)، تا هیچ نەبێت بۆ ساتێکیش ئـەو خـەم و کـوڵ و دەرد و ژانەی لەیاد بباتەوە و بە خـەیاڵی مەسـتی، راحـەت و ئەرخـەیان، بیگەڕێنێتـەوە ڕۆژگـار و سەردەمانێکی تەمەنی زێڕین لە باوەشی نیشتیماندا.

ئـەوەی جێـی سـەرنجە لـە مەسـەلەی دووبـارە بوونـەوەکان لـە تێکستـەکەدا ئەوەیـە، کـە هەندێ جار لەسـەر تـەوەری هاونشـینی ڕوودەدەن و هەنـدێ جاریش لەسـەر تـەوەری جـێ نشینی، بەڵام کاتێك شاعیر دەخوازێت بە چڕی و بـە خەسـتی موعانەتـەکانی نیشـان بـدات ئەوا دووبارە بوونەوەکان لە سـەر هـەردوو تـەوەر ڕوو دەدەن و یـەکانگیر دەبـن و دەبـن بـە (بـؤرة) یـاخود چـەقێکی واتـایی و دەلالی و چـەندین واتـا و دەلالـەتی لاوەکییـان لـە دەور دەهاڵێ.

ب/ ٢/ ب/ لایەنێکی دیکەی دووبارە بوونەوەی وشـەیی، ڕەگـەز دۆزی و جۆرەکانییـەتی، کە ئەویش هەر دووبارەبوونەوەی وشەیێکە بە هەمان فۆڕم، یا بە گۆڕانێکی کەم، بەڵام بـە واتـای جیـاواز، ئەوەشـیان هەمدیسـان جوانکـاری و ڕازاندنـەوەی بێـژەیی و واتـایی لـێ دەکەوێتەوە، لە تێکستەکەدا چەند نموونەی ڕەگەز دۆزی تەواو بەدی دەکرێت وەکو:

(١)

ساقیا وا بادەوە وا بادەوە   ڕوو لە لای من کە بەجامی بادەوە

(٢)

بۆیە ناڵەم تێکەڵی نەی کردووە   شیوەنێکم پێیە نەی نەیکردووە

(٣)

ئەو کەسەی بمژێ خوناوەی گەردەنێ   زوڵمە یەك قەترە شەرابی گەردەنێ

(٤)

دێم و ناترسم لە پەرژینی بەزی   هەر پەری سەرکەوت و دێوەزمە بەزی

ئـەو جووتـە وشـانەش کـە ڕەگـەزدۆزی ناتـەواویان لـە نێوانـدا هەیـە ئەمانـەن: مەچـۆ: مەخۆ، روو: زوو، بۆم: خۆم، بێ ئەوی: بێ خەوی، هەست: دەست، چـنیم: تـەنیم، مـەمێ: کەمێ، بلێ: کلێ، ورد: کورد، شلە: ملە، چۆم: گۆم، وەرگـرم: بـەرگرم، جـام: تـام، لـێم: دێـم، هۆش: خۆش...).

جۆرێکی دیکە لە ڕەگەزدۆزی ناتەواو کە لە تێکستەکەدا بەدی دەکرێت، ئەوەیانە کە دانە فەرهەنگییەکان جوت جوت هاوسەنگن و بەرامبەر بە یەکتری دەوەستن:

کەمن: خەمن، بێ خەمان: ئێخەمان، خەم: کەم، دەرد: زەرد، خەراب: شەراب، عەزیزان: تەمیزان، تەنیشت: نەنیشت، راز: ناز، دەڵێن: بەڵێن...[٤١].

لایەنێکی دیکەی وشەسازی و دووبارە بوونەوەی وشەیی دیاردەی بەدوای یەکداهاتنی وشە دژە واتاکانە، کە لەگەڵ ئەوەشدا لەسەر ئاستی دەلالەت و واتادا بەرامبەر بەیەکتر دەوەستن، بەڵام لە تێکستەکەدا دژ واتاکان زۆرجاران ڕۆڵی تەواکەری واتایی دەگێڕن و دەلالەتەکان لە مێشکی خوێنەر چەسپاوتر دەکەن، وەکو لەم وێنانەدا بەدیار دەکەوێت:

- ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرە و لەوێ
- ڕوو لە خوارێکە مەچۆ بۆ سەر پەرێ
- تۆش لەڕاس ئەم ملهوڕانە مل کەچی

- پـــارچـــە گـــۆشتێکە دڵی من روو نییە
- یادی یاران و وڵاتم ڕۆژ و شەو

- شەو دەکێشم شەو نخوونی و بێ خەوی
ڕۆژ دەکێشم دەرد و داخی بێ ئەوی

- شەتڵی جواناوم منی ساردە برین
کوا (خەج) تا بۆم بگێڕێ گەرمەشین

- ئەو لە زۆزان من لە ئارانێ دەژیم
- دێم بەرەو هەوراز و پاناوك و نشێو

ب/ ٢/ ج/ هەر لە بواری وشەسازیدا، لایەنێکی دیکەی شێوازگەری لە تێکستەکەدا بەدی دەکرێت کە مۆرکێکی تایبەتی پێ بەخشیوە و هێڵی بەیانی کاریگەری واتایی و ئاوازەییان بەرزتر کردۆتەوە. شاعیر لە چەند شوێنان پەنای بۆ ئامرازگەلی ئاخاوتنی (پارتیکل) بردووە، کە لە تێکستی شیعریدا بۆ مەبەستی پڕ کردنەوەی بۆشایی و دروستکردنی هاوسەنگی و جەخت کردن و چڕ کردنەوەی واتا پەنای بۆ دەبردرێت:

- ساقیا وا بادەوە وا بادەوە.
- ساقیا وا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ.
- وا وەرە دەی وا وەرە.
- نا مەچۆ، جوانێ مەچۆ، واوە مەچۆ.
- چۆن پەنا بۆ مەی نەبەم ئەدی.
هەر هونەر نەمرە، هونەر وەر مەر و ڕەند.

ب/ ۲/ د/ چەمکێکی دیکەی وشەسازی لە تێکستی نالەی جودابیدا هاتنەوەی جووتە وشەیە، بەتایبەت ئەوانەی کە (زۆر بەسەر زار و زمانەوەن و شاعیران و نووسەران بۆ ڕەنگین کردنی شوێنەوارەکانیان کەڵکیان لێ وەرگرتووە)[٤٢].

دەستەیەك لەم جووتە وشانە قەد و باڵای تێکستەکەیان ڕازاندۆتەوە، وەکو ئەمانەی لای خوارەوە:

(تیر و تانە، لێرە و لەوێ، تاس و لووس، ڕووت و ڕەجاڵ، جار و بار، رەنگو بۆ، قیت و قۆز، ناڵە ناڵ، خورد و خەو، دەرد و داخ، نارە نار، بەند و باو، بەرد و بەندەن، کێو و شاخ، چۆل و دەشت، خێز و چەو، نەرم و نۆڵ، زویر و زگار...)

ب/ ۲/ هـ/ لایەنێکی دیکەی شێوازی شیعری لە تێکستی ناڵەی جودایی، مەسەلەی چڕی بڵاوبوونەوەی (وشەی لێکدراو)ەکانە و بە تایبەتیش (ئاوڵناوی لێکدراو)، لە تەون و چنینی تێکستەکەدا، کە ئەمەیان ئاکامێکی سروشتی زاڵبوونی لایەنی سۆزدارییە وەکو سیمایەکی گشتی بنیاتی بابەت لە تێکستەکەدا. ئەمەش ئاماژەیەکە بۆ ئەو ڕاستییەی کەوا چۆن هەست و هۆش و سۆزی هۆنراوە زمان و شێوازی گونجاو و تەبا لەگەڵ بابەت لە دوو توێی تێکستدا بەرپا دەکەن[٤٣]. واتا شێواز دەبێتە کالای پڕ بە قەد و باڵای بابەت.

ئاوڵناوەکان خۆیان کەرەستەی گونجاوی لایەنی وەسفی و سۆزداری تێکست پێك دەهێنن، لێرەدا کێومالێکی تێکستەکە دەکەین و تۆڕی ئاوڵناوە لێکدراوەکان دەستنیشان دەکەین: (بێ خەم ـ بێ کەس، بێ دەرد، ڕەنگ زەرد، پڕ لەداخ، بەرزە دەماخ، بێ کەس، خانە خەراب، بێ تەمیزان، بەدبەختی، خەم ڕەوێن، وەفادار، نازدار، بەرزە فڕ، وێرانە ماڵ، سەرگەشتە، بابردەڵە، گردەنشین، دڵ پڕ لە ناسۆر، دوورە وەتەن، بێ بەش، پەڕوەریو، باڵ شکاو، دەنگ بڕاو، بێ بژیو، بەش خوراو، دەرکراو، دەربەدەر، دیدە سوور، داتەپیو، بێ پەسیو، بێ قەرار، دەستە شکاو، کۆڵە وار، لێو بەبار، ڕەنجەڕۆ، دڵ بەسۆ، مل کەچ، بەختەوەر، جوان پەرست، ماڵ پەرەست، هەوەسباز، سەرخۆش، پەیمان شکێن، بێ بەڵێن،

کەونە لان، بێ خەو، گەپچاڕ، دەردە کورد، هاوسـەنگەر، پـەك کەوتـە، بەرهەڵست، بـەرگر، شەوڕن...). مایەی تێڕامانـە کـە بەشـی هـەرەزۆری ئاوڵناوەکان (شـەرحی حاڵی پەرێشانی شاعیر دەکەن) و لـە خـەم و دەرد و ڕەنـج و ئازارەکـانی دەدوێـن، تەنانـەت ئەگـەر سـەیری بەنـدی پێنجـەمی تێکسـتەکە بکـەین، دەبیـنین شـاعیر تـەنها بـەزمانی ئاوەڵنـاو دەدوێ و وەسف و گوزارشت لە ناکامی و نائومێدییەکانی دەکاتەوە:

ساقیا وا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ   ڕوو لە لای من کە مەچۆ بۆ سەر پەڕێ
لەنگرێ بگرە مەبە وا بەرزە فڕ   بێنە بۆ من بێنە بۆ من جامێ پڕ
مەی حەڵاڵە بۆ منی وێرانە ماڵ   بۆ منی سەرگەشتەو و ڕووت و ڕەجاڵ
بۆ منی بابردەڵەی گردەنشین   بۆ منی دڵ پڕ لە ناسۆر و برین
بۆ منی ئاوارەو و دوورە وەتەن   بلبلی بێ بەش لە گوڵزار و چەمەن
پەڕ وەریوی، باڵشکاوی، دەنگ بڕاو   بێ بژیوی بەش خوراوی دەرکراو
پیری زوڕهانی کەنەفتی دەربەدەر   دیدە سووری دڵ مەکۆی دەرد و کەسەر
داتەپیوی، بێ پەسیوی، بێ قەرار   بێ کەسی دەستە شکاوی کۆڵەوار
لێو بەباری دەردە داری ڕەنجەڕۆ   شاعیری جوانی پەرستی دڵ بەسۆ

ئینجـا فرێـز و گـرێ وەسـفییەکانیش کـە لـە (دیـار خـراو + دیـار خـەر) پێـك هـاتوون، بەشـدارییەکی چـالاکییان لــە زمــان و شــێوازی دەربــڕینی شــاعیردا کــردووە و بــاڵای تێکستەکەیان تەنیوەتەوە: (ئەم شەرابە تاڵە، مەستی بـێ خـەم، ئـەو شـەرابە ئاڵـە، دەردی ژیـان، تـیری خـەم، بـاری سـتەم، نـیری ئێخسـیری، بەرداشـی زەمـان، دووری عـەزیزان، بـێ تـەمیزان، تـۆزی بەدبـەختی، خونـاوەی گـەردەنی، دوورە وەتـەن، پـیری زورهـانی، دیـدە سـووری، جـوانی پەرسـتی، ناڵـەی جـودایی، سـۆزی دەروون، ئەشـکی ڕوون، بـانگی ئـازادی، گـرووی یەکسانی، شـینی کـوردی، بـێ بـەش، پشـکۆی شـیعر، ئاسـۆی شـیعر، دەردی دووری، دەردی وشـیاری و سـەبووری، ژانـی ناسـۆری، چـاڵی دیلـی، ئەسـپۆنی ورد، کانگـەی وەفـا، پەرژینی بەزی...)

ب/ ٢/ و/ وشەی هاوتا و هاو واتا ئاسا:

هاو واتا ئەو وشانەن کە واتاکانیان وەك یـەك بـن و لـەزۆر بـاردا بتـوانن لەسـەر تـەوەری جێ نشـینی شـوێنی یـەکتر بگرنـەوە، هاوتـا ئاسـاش ئـەو وشـانەن کـە واتاکانیـان بەیەکـەوە پەیوەست بن و لە یەك کێڵگەی واتاییدا Semantic field پێکەوە کۆ ببنەوە[٤٤].

ئـەم دیاردەیـە وەکـو سـیمایەکی شـێوازی شـیعری لـە تێکسـتی ناڵـەی جوداییـدا بـەڕوونی بەرچاو دەکەوێت، لێرەدا نموونەکانی دەهێنینەوە:

- زۆربەیان (شاد و بەکەیف و بێ خەمن).
- مەی حەرامە بۆ (سەهەندە و بێ خەمان).
- دەك بەژاری ماری بێت (بادە و شەراب).
- ئەو کەسەی هێندە نەبوو (زوێر و زگار).
- لێی نەگیرا (دەور و پشت و چوار تەنیشت).
- شوێنی دیکە زۆرە بۆ (گاڵتە و جەفەنگ).
- هەیبێ (گورد و تاو و تین و گوڕ).
- بۆ منی (ئاوارەو و دوورە وەتەن).
- پیری (زووهانی کەنەفتی) دەربەدەر.
- (شیوەنی من شینی) کوردی بێ بەشە.
- نابینم (ناسیاو و دۆست و یاری) خۆم.
- نا بینم (خاك و وڵات و شاری) خۆم.
- بوومە (ئاوارە و پەڕیوەی دوورە وڵات).
- (ڕۆڵەکەم خێزانەکەم باوانەکەم).
- (کێو و شاخ و چۆڵ و دەشت).
- دێم بەرەو (خێز و چەو و) کانیاوی خۆم.
- ئەو (دار و بەرد و بەندەن)ە.
- دێم بەرەو (زورگ و تەلان و کەند و لەند).
- دێم بەرەو (هەوراز و پاناوك و نشێو).
- دێم بەرەو (بەفر و چلوورە و بەستەڵەك).
- دێم بەرەو (شیخاڵ و ڕێچکە و ڕەشبەڵەك).
- دێم بەرەو (لێر و چڕ و بەستێن و چۆم).
- دێم بەرەو (هەڵدێر و گێژ و بەند و گۆم).
- دێم ببینم (نیشتیمان و زێدەکەم).
- دێم ببینم (خزم و کاك و دیدەکەم).

لەم نموونانەدا پەیوەندی نێوان دانە فەرهەنگییەکانی ناو یەك کێڵگەی واتایی، یا ئەوەتا پەیوەندی هاو واتاییە وەکو (شاد: بەکەیف: بێ خەم)، (بادە: شەراب)، (شیوەن: شین)... تاد، یا ئەوەتا پەیوەندی هاوسێیەتی و یەکێتی ڕەگەزییە وەك (بەفر و چلوورە و

بەستەڵەك)، (ناسیاو و دۆست و یاری)...، یاخود پەیوەندی دەلالەت و تەواوكارییە وەك (زوورگ و تەلان و كەند و لەند)، (هەڵدێر و گێژ و بەند و گۆم)، لەهەندێ شوێنیشدا دەشێ پەیوەندییەكان لەسەر بنەمای یەكێتی واتا و دەلالەت وەستابن، وەك: (كێو و شاخ ـ چۆل و دەشت)، (دار و بەرد و بەندەن)[٤٥].

(ج) ئاستی ڕێزمان و ڕستەسازی/ وردبوونەوە لە ئاستی ڕێزمان و ڕستەسازی ڕستە و فرێزەكان، بنیاتی پێكهێنەر و شێوازی دەركەوتنیان لەڕووی كورتی و درێژی، جۆرەكانی ڕستە، هاوڕێكی و هاوتەریبی ڕستە و فرێزەكان لەسەر تەوەرەی ستوونی و لایەنی تر... دەبنە تەوەری لێكۆڵینەوە لەم بەشەی باسەكەمان. بەو پێیەی جۆری ڕستە بەندی و هاتنی دەستەواژە و پەرەگرافەكان دەبنە مایەی ڕاكێشانی سەرنج و بەخشینی مۆرك و شێوازی تایبەت لە گوتاری شیعریدا[٤٦]. ئەگەر بەشێوەیەكی گشتی قسە لەسەر زمانی شیعری تێكستەكە بكەین، تێبینی دەكەین كە ناڵەی جودایی بەزمانێكی سادە و ڕەوان و پاراو هۆنراوەتەوە، تەنانەت لە زمانی ئاخاوتنی ئاساییش نزیك بۆتەوە، لەگەڵ ئەوەش تێكستەكە خاسیەتی هونەری شێوازی (السهل الممتنع)ی خۆی پاراستووە، وە هەر ئەم شێوازە پەتی و پاراو و ڕازاوەیشە بۆتە مایەی ئەوەی تێكستەكە ماكی داهێنان و هەرمان بە درێژایی ڕۆژگار بۆخۆی پاوان بكات و هەمیشە دڵپەسەندی هەمووان بێت. ئەگەر چەند نموونەیەكی دارشتنی شیعری تێكستەكە نیشان بدەین، مەسەلەكانی زمان و شێوازی شاعیر ڕۆشنایی زیاتر وەردەگرن و یەكالا دەبنەوە:

(١) ساقیا وا بادەوە وا بادەوە.

(٢) ساقیا وا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ.

(٣) ساقیا بۆ كوێ دەچی بۆ كوێ دەچی.

(٤) نامەچۆ جوانێ مەچۆ واوە مەچۆ.

(٥) وا وەرە دەی وا وەرە نیزیك بە لێم.

بە سەرنجدان لەوەی جۆری دارشتنی (ساقی ـ یا) لە نموونەكانی پێشەوەدا، قالبە دارشتنێكی كۆنی زمانی فارسییە و لەجیاتی (ئەی ساقی) بەكار براوە، كە ئەمەیان بۆ بابەت و سیاقی شیعری (مەینۆشی و ساقینامەكان) شتێكی گونجاو و ڕێك و لەبارە.

لە هێنانەوەی (وا ـ بادەوە)، (وا ـ وەرگەڕێ)، (وا ـ مەچۆ)، (واوە ـ مەچۆ)، (وا ـ وەرە)، (دەی واوەرە)، جۆرێك سوینەوەی زمانی تێدایەكە زیاتر لە زمانی ڕەشۆكی ناو خەڵكیدا بەكار دەبرێت. دیارە مەبەست لەو (وا) یانە، ئەوەیە كە شاعیر لە بری (بەرەو لای من، بۆ

لای مـن) وەرە و ڕووو مەکـەرە ئـەم لاو ئـەولا، بـەکاری هێنـاوە، ئـەم جـۆری داڕشـتنەی (وا بادەوە، وا وەرگەڕێ، وا وەرە...) یـەش جۆرێـك لـە بـانگ کردنـی بـە ڕجـاو تکـاو پاڕانـەوەی تێدایـە، چـونکە بـادە خـۆر هـەر بەچـاوی تکـاو ئومێـدەوە دەڕوانێتـە بـادەگێڕ و قـەتیش گوتاری (لەشێوەی ئەمر و فرمان)ی لەئاست بەکار ناهێنێ.

بەگشتی بنیاتی رستە لە دێرەکاندا کورت و ڕاستەوخۆن، لە نیوە دێرەکاندا تـەواو دەبـن، کەم وایە ڕستەکان بـۆ تـەواو کردنـی واتـا بپەڕنـەوە بـۆ نیـوە دێرەکـەی تـر. لـە زۆر شـوێن ڕستەکان لەسەر هەمان شێوەی داڕشتن دووبارە بوونەتەوە:

- ئەو شەرابە تاڵە دەرمانی خەمە.

ئەو شەرابە ئاڵە بۆ بێدەرد نییە.

- لێی حەرام بێ ئەو کەسەی دەردی کەمە.

لێی حەرام بێ ئەو کەسەی ڕەنگ زەرد نییە.

- بۆ کەسێکە مەی چزیلکی پێوەنێ.

بۆ کەسێکە مەی کە دەردی کارییە.

بۆ کەسێکە مەی دڵی پڕبێ لە داخ.

- بۆ چی ملێ هوڕ لێرە بینی پێوەنێ.

بۆچی لێی بخواتەوە بەرزە دەماخ.

ئەنجا لەنێوان خودی ڕستەکانی یەك دێر (ڕستەیەك لەباڵی ڕاست و ڕستەیەك لـە بـاڵی چـەپ) جۆرێـك دیـالۆگ و دوانـدن لـە ئـارادا هەیـە. واتـە هـەر دێرێـك هـۆنراوە لـە وێنـەی ڕستەیێکی مۆسیقایی و واتاییە کە نیوەی یەکەم (قەرار)ەکە کە پێك دێنێ و نیـوەی دووەم (جەواب)ەکەیەتی تا لەکۆتاییدا بەندەکان بە ڕستەیێکی واتـایی و مۆسـیقایی تۆکمـە قوفـل دەدرێن.

ئەو کەسەی بێ کەس نییە خانە خەراب ← دەك بەژاری ماری بێ بادە و شەراب

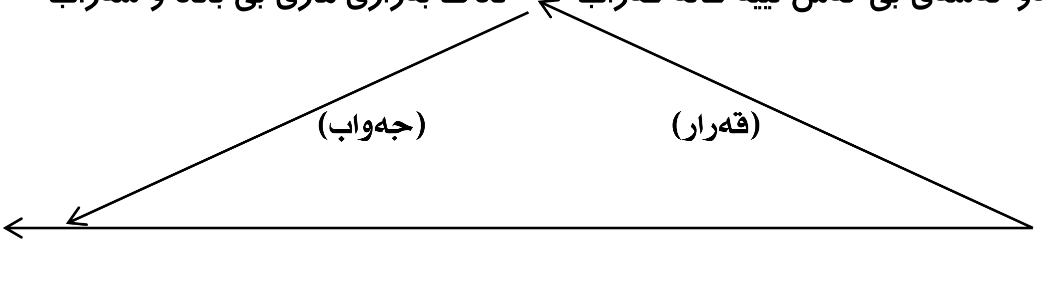

بەندی (٢) و (٣) هەریەکێکیان بۆ سەر چەند پارچەی هاوچەشن دابەش دەبن. بەنـدی (٢) لە چەند دێرێك پێك دێت کە لەسـەر بنیـاتی وەسـف و گێڕانـەوە و بەڕێـژەی (نـەریٚ) دەربڕاون، کە تیایاندا بنیاتی دارشتنی فرێزێکی هاوچەشن بەسەریاندا زاڵە:

- ئەو کەسەی نەی چێشتووە..............	دووبارە بوونەوەی
- ئەو کەسەی نەی دیوە......................	هەمان دارشستن و
- ئەو کەسەی نەکرا............................	رۆنانی
- ئەو کەسەی هەستی بە زۆرداری نەکرد	سێنتاکسین

ئیتر هەر ئەم ڕۆنان و دارشتنە درێژە دەکێشێ تاوەکو وروژاندنی هەست و مەبەست بـە لووتکە دەگات، ئەوسا بە ڕستەپرسیارێك بەندەکە قوفل دەبێت:

بۆ دەبێ بێت و بکا مەیخانە تەنگ؟ شوێنی دیکە زۆرە بۆ گاڵتە و جەفەنگ؟

بەندی (٣) لەسەر هـەمان ڕێکەوەنـدی بەنـدی پێشووە، تـەنیا دۆخەکـە ڕێـژەی (ئـەریٚ) وەردەگرێت، فرێزی پێشبەند (ئەو کەسە) بە (ئەو کوڕە)ش موتوربە دەکرێت:

ڕستەی قەرارەکان	ڕستەی جەوابەکان
- ئەو کەسەی ڕاوی نەنێن لێرە و لەوێ.	(.....................................)
- ئەو کوڕەی هێشتا لە ژوانێ ڕێی هەیە.	(.....................................)
- ئەو کوڕەی دۆی داوەتێ دەستی دەنێ.	(.....................................)
- ئەو کەسەی دەستی لە مەمکان گیر ببێ.	(.....................................)
- ئەو کوڕەی کیژێك بەرەو ڕووی پێکەنێ.	(.....................................)
- ئەو کەسەی پەنجۆڵە بکوشێ جاروبار.	(.....................................)

ئـەم شـێوە دارشـتنە بـەردەوامی هەیـە تـا لـەکۆتایی بەندەکـەدا ڕسـتەی جەوابەکـە مەسەلەکە دەبڕێنێتەوە:

ئەو کەسەی بمژێ خوناوی گەردەنێ ←ازوڵمە یەك قەترە شەرابی گەردەنێ).

ئەو سیاقی گێڕانـەوە و وەسـف و دیالۆگـە لـە بەشـێکی بەنـدی (٤)یشدا بـەردەوام دەبێ، بەڵام ڕستەکان لە نیوەدێرەکانی باڵی چەپ دەبنە تەواوکەری ڕستەکانی باڵی ڕاست:

ساقـیـا وا وەرگەڕێ وا وەرگەڕێ ← ڕوو لە لای من کە مەچۆ بۆ سەر پەرێ.

لەنگەرێ بگرە مەبە وا بەرزە فڕ ← بێنە بۆ من بێنە بۆ من جامی پڕ.

مەی حەڵاڵە بۆ منی وێرانە ماڵ ⟵ بۆ منی سەرگەشتەو و ڕووت و ڕەجاڵ.

بـۆ مـنـی بـابردەڵەی گردە نشین ⟵ بۆ منی دڵ پڕ لە ناسۆر و برین.

ئینجا جۆرێك لە هاوتەریبی دارشتن (الموازنة) بەسەر دێرەکاندا زاڵ دەبێت، واتە نیوە دێرەکان خاوەنی ڕۆنانی سینتاکی هاوبەش دەبن:

/ پەڕوەریوی/ باڵشکاوی/ دەنگ بڕاو/

/ دیدە سووری/ بەشخوراوی/ دەرکراو/

* * *

/پیری زورهانی/ کەنەفتی/ دەربەدەر/

/دیدە سووری/ دڵ مەکۆی/ دەرد و کەسەر/

* * *

/داتەپیوی/ دەردەداری/ ڕەنجەڕۆ/

/شاعیری/ جوانی پەرەستی/ دڵ بەسۆ/

ئـەم جـۆرە دارشـتنەی (ڕۆنـانی سینتاکسـی هاوبـەش) کـە لـە وێنـەی هاوتـەریبی و هاوسەروایی ناوەخۆیی بەدیار دەکەوێت، لـە هەنـدێ جێگـەی دیکـەدا لـە تێکسـتەکە بـەدی دەکرێت:

/نا مەچۆ/ جوانێ مەچۆ/ واوە مەچۆ/

/تۆ فریوی/ زێڕ و زیوی/ وان مەخۆ/

* * *

/وا وەرە دەی/ وا وەرە/ نیزیک بە لێم/

بمدەیە مەی/ بمدەیە/ مەی تا دەڵێم/

* * *

/بۆیە ناڵەم/ تێکەڵی/ نەی کردووە/

/شیوەنێکم/ پێیە نەی/ نەیکردووە/

* * *

/با لەزارم بێتە دەر/ پشکۆی شیعر/

/با فراوانتر بکەم/ ئاسۆی شیعر/

* * *

/نابینم/ ناسیاو و/ دۆست و/ یاری/ خۆم/

/نابینم/ خاك و/ ولات و/ شاری/ خۆم/

* * *

/هەڵبڕاوم/ من/ لە/ یاری/ نازەنین/

/دەرکراوم/ من/ لە/ خاکی/ دڵنشین/

ئەم دیاردەیە واتا (موازەنە)، لە دێرەکانی کۆتایی بەندی دوایی لەسەر هەردوو ئاستی ئاسۆیی و ستوونی، زۆر پەرە دەستێنێ و بەلووتکە دەگا:

/دێم/ بەرەو/ ئەو/ دار و/ بەرد و/ بەندەنە/

/دێم بەرو/ ئەو/ باخ و/ مێرگ و/ چیمەنە/

/دیم/ بەرەو/ زوورگ و/ تەلان و/ کەند و/ لەند/

/دێم/ بەرەو/ بژوێن و/ زەنوێر و/ زەمەند/

/دێم/ بەرەو/ بەفر و/ چلوورە و/ بەستەڵەك/

/دێم/ بەرەو/ شیخاڵ و/ ڕێچکە و/ ڕەشبەڵەك/

ئەم بارودۆخە ڕێزمانییە، لە تەناسووق و ئەندازیاری لە داڕشتنی شیعر، دیاردەیەکی هونەری و شێوازگەرییە لە ئاکامی کارلێکی (تەفاعول) لە نێوان زمان و واتا و ئەندێشە و ئاوازەوە بەرپا دەبێت، ئاستی جوانکاری و شیعرییەت، بە ڕادەییەکی زۆر بەرەو چڕی و بالآیی دەبات[٤٧]، خوێنەر هەست بە چێژ و خۆشییەکی زۆر دەکات. وەکو چۆن لە نموونەکانی پێشەوەشدا دیمان بە شێوەیەکی چالاك تێکستەکەی ڕەنگڕێژ کردووە.

لە باری جۆرەکانی ڕستەوە، ڕستەی خەبەری (هەواڵ گەیاندن) بە پلەی سەرەکی لە باڵای تێکستەکەدا هاتووە، کە دەشێ دەیان نموونەی لێ بەرچاو بخەین، ئەنجا ڕستەی؛ داخوازی، پرس، مەرج، دێن، کە بەهۆی جێ ناو و ئامرازەکانی پرس و مەرجەوە ساز دەکرێن، بە ئەندازەی بەرچاو لە ڕوخساری دەقەکەدا خۆ دەنوێنن، لە پاڵ ڕستەکانی ئەرێ و نەرێ دا.

ئەمانەی لە پێشەوە باسکران سەبارەت بە شێواز و بنیاتی ڕستەی سادە بوون، ئەنجا لەڕووی ڕۆنانەوە دەشێ ئاماژە بۆ جۆرەکانی دیکەی ڕستەش بکرێت، وەکو ڕستەی لێکدراو، ڕستەی ئاڵۆز، شاڕستە و پاڕستە و پەیوەستەکانی ڕستە، ئەنجا ڕۆل و ئەرکیان لە تەونی زمان و کروئاکاری شێوازی تێکستەکەدا دەستنیشان بکرێن، لە پاڵ ڕستەی ناوی و ڕستەی کاری، پاش و پێش خستنی کارەستەکانی ڕستە و زۆر لایەنی تر.

هەروەها دەشێ ئاماژە بۆ تۆڕی بڵاو بوونـەوەی (جێ ناوەکان) لـە تـەونی تێکستـەکەدا بکرێت و لێك بدرێنـەوە، کە ئەمانـە هـەموو چـەند لایـەنێکی شـێوازگەری دەق و تێکستی ئەدەبی پێك دەهێنن و پێویستیان بـە لێکۆڵینـەوەی ورد و درێـژ و هەمەلایەنەیـە، کـە لـە سنووری ئەم باسەی ئێمەدا نییە.

(د) ئاوێزانی دەق و تێهەڵکێش/

دەق ئـاوێزانی ئەوەیـە کـە وا زۆر کـەڕەت نووسـەر و شـاعیران بـە مەبەسـتی دەوڵەمەنـد کردنی ناوەرۆك، یا ڕازاندنەوە و ڕەوانی دەربڕین، دەست بۆ دەق و تێکستی دیکە دەبـەن و لـە بنیـاتی بەرهەمەکـەی خۆیانـدا بـەگوێرەی مەبەسـت دەیگونجێنن، بـە شـێوەیەك کـە پارچەو دەقە وەرگیراوەکان لە ناو بەرهەمـە نوێیەکـەدا دەتوێنـەوە و دەبـن بـە بەشـێك لـە بنیـات و کـر و ئاکاری ئـەو بەرهەمـە(٤٨). هـەر بۆیـە ئاوڕدانـەوە لـە کلتـووری مێـژوویی و ئەدەبی و ئایینی ، بە مەبەستی سوود لـێ وەرگـرتن و وەبـەرهێنان و بەکارخستنەوەی لـە داهێنانی تازەدا دەبێتە مایەی قـوول بوونـەوەی مەبەسـت و نـاوەرۆك و بـە بڕشـت کردنـی زمان و شێوازی دەربڕین، ئەم کردەوەیە زۆرجاران بە ڕوونی و ڕاشکاوی دەبێـت، یـا ئـەوەتا لە ڕێگەی (ئیماوە) بە پەنامەکی و خیشکەیی ڕوو دەدات.

لـە تێکسـتی ناڵەی جوداییـدا دەق ئـاوێزانی لـە چـەند لایـەنێکی بەرجەسـتە بـووە، کـە ئەمانەن:

د/ ١/ ئاوێتـە بـوونی دەربـڕین و داڕشـتنی گـۆرانی فۆلکلـۆری لـەپاڵ ئیدیـەمی زمـانی ڕۆژانـە لەگـەڵ زمـان و شـێوازی شـیعری تێکستـەکە ڕووی داوە، هەنـدێ لەمانـە لـە ئەسـڵی دەقەکـەدا دەستنیشـان کـراون، هەنـدێکیش بـە سـەرنجدان لـە داڕشـتن و دەربڕینـەکان دەناسرێنەوە:

- ئەو کەسەی دەستی لە ئەوکێ بەردرا   ئەو کەسەی دوژمن لە ماڵی دەرکرا
- ئەو کەسەی "دەستی لە مەمکان گیر بێ"   ئەو کەسەی "تیفلی دڵی بۆ ژیر بێ"
- ئەو کەسەی نەیهاڕی بەرداشی زەمان   ئەو کەسەی "زیڕەی نەگەیيە ئاسمان"
- ئەو کەسەی نەیبینی هاتی دوژمنی.
- تۆزی بەدبەختی لەسەر شانی نەنیشت.
- ئەو کەسەی پەنجۆڵە بگوشێ جاروبار   ئەو کەسەی دەستی بگاتە دەستی یار
- ئەو کەسەی ڕاموسێ کۆڵمی تاس و لووس   ئەو کەسەی تێی هەڵنەدابێ چارەنووس
- ئەو کەسەی بمژێ خوناوەی گەردەنێ.

ئـەو ڕسـتە و دەسـتەواژانەی خراونەتـە نـاو جـوت کەوانـەوە "......." لـە دەقەکـەدا دەستنیشـان کـراون و کـە دەق و دەربـڕینێکن لـە ئـەدەب و گـۆڕانی فۆلکلـۆری کوردییـەوە وەرگیراون و شاعیر بەو هۆیەوە کەش و هەوایەکی عاشـقانەی خولّقانـدووە کـە تـا ئێسـتاش لە شیعر و گۆرانیدا دووبارە دەبنەوە و ژینگەیەك پێك دێنن کە خوێنـەر بـەرەو لای خـۆی کێش دەکات. ئەو ڕستە و دەستەواژانەش کە هێلیان بەژێردا کێشراون، لـە شـێوەی ئیدیـەم و قسـەی سـەر زارەکـی ڕۆژانـە هـاتوون و کـە ڕۆژانـە دووبـارە دەبنـەوە. ئـەم کەرسـتانە هەریەکـەو لـە شـوێنی خـۆی ڕەونـەق و بەهایـەکی جـوان و سـۆزداریان بـە تێکسـتەکە بەخشیوە.

د/ ٢/ تێهەڵکێش:

شـاعیر لـە سـێ شـوێنی جیـای تێکسـتەکەیدا هانـای بـۆ سـێ دێـری پێشـەکی (مەسـنەوی معنوی) مەولانا جەلالەدینی ڕۆمی بردووە، کە بـەهۆی جیـاوازی زمانـەوە دەناسـرێنەوە و لە دەقی تێکستەکەشدا ئاماژە بە خودی شاعیرەکە مەولانا (مەولەوی) کراوە:

وا وەرە دەی، وا وەرە، نیزیک بە لێم   بمدەیە مەی بمدەیە مەی تا دەڵێم

"ماست مەستم ساقیا دەستەم بگیر   تا نەیوفتادەم زپا دەستەم بگیر"

جا کە سەرخۆش بووم بە دەنگێکی نەوی   بۆت دەڵێم ئەو شیعرە بەرزەی "مەولەوی":

"بشنەوەز نەی چۆن حیکایەت میکونەد   وەز جداییها شیکایەت میکونەد"

لە بەندی کۆتاییشدا دێرێکی دیکەی هاتووە:

"هەرکەسی کو دوور ماند ئەز ئەسل خیش   باز جویەد رووزگار وەسلی خیش"

د/ ٣/ ڕەمزی داستانی:

بە مەبەستی چڕکردنەوەی واتا و بە زمـانی ئیمـاو دەربـڕین، لـە تێکسـتەکەدا ئامـاژە بـۆ کۆمـەڵێ سـیمبول و ڕەمـزی داسـتانی کـوردەواری کـراوە. کـە هـەموویان داسـتانی دڵـداری و عاشـقانەن و لەمێـژووی کلتـوور و ئـەدەبی کوردیـدا ناسـراون و تۆمـار کراون.شـاعیر لـە هێنانـەوەی نـاو و سـەربردەی قارەمانـانی ئـەو داسـتانانە، مەبەسـتێتی چـەمکی "قوربـانی بوون ـ الضحية" لای خوێنەر قوول بکاتەوە، لەڕێگەی هەڵبەستنی پردێك لەنێوان خۆی و کەسایەتی و قارەمانەکانی ئەو داستانانە، کـە هـەموویان قوربـانی ڕێگـای ئـەوینێکی پـاك و ڕاستەقینە بوون. بەو ڕادەیەی هەندێکیان لە یادگار و هۆشی و کۆمەڵگای ئێمەدا بۆ پایـەی قدیس و پیاوچاکان بـەرز بوونەتـەوە، شـاعیری ئێمـەش عاشـقی شـەهیدە، ئەمـە مێـژوو و سەربردەکەشی دەیسەلمێنێ. داستانەکان بەم شێوەیە لە تێکستەکەدا ئاماژەیان بۆ کراوە:

بوومـــــه ئـــــاواره و پـــــه‌ڕیوه‌ی دوور وڵات
كه‌وتمـــــه نێـــــو ورده داوی ڕێ ی نـــــه‌جات
بـــه‌كره شـــۆفاره‌ی ئـــه‌وی مووخـــه‌ی چـــنیم
زی مـــــه‌م و زینـــــان وڵاتـــــی لـــــێ تـــــه‌نیم
كه‌وتمـــــه نێـــــو چـــاڵی دیلـــی وه‌ك (مـــه‌مێ)
(یایـــه زیـــن) له‌كوێیـــه هـــاواری كـــه‌مێ؟
كوا قه‌ره تاژدێن (چـه‌كۆ) و (عرفـۆ) لـه‌كوێن؟
بێنـــه هانـــام وه‌ك پڵنگـــی چـــه‌نگ بـــه‌خوێن
(لاســه شـــۆڕ)ێك بـــووم غـــه‌نیمی دوژمنـــان
ئیســـــته ئـــــه‌نگواوم بـــــه‌تیری چـــــڵكنان
وا به‌تـــــه‌نیایی لـــــه‌نێو خوێنـــــدا شـــــه‌لاڵ
كـــوانێ عێـــل؟ و كـــوانێ (خـــانزاد) و (خـــه‌زاڵ)؟
زۆر له‌مێـــژه نـــاره نـــاری مـــنی نه‌بیســـت
هـــــــه‌روه‌ك و (شـــــــه‌مزین) شـــــــه‌میله‌ی
خۆشه‌ویســـــــــــــــــــــــــــــــــــــــت
وه‌ك (ســـیامه‌ندێ) لـــه چـــۆل و به‌نـــده‌نێ
جـــه‌رگی لـــه‌ت كـــردم پـــه‌لی داره بـــه‌نێ
شـــــه‌تڵی جوانـــــاوم مـــــنی ســـــارده بـــــرین
كـــوا (خـــه‌ج)م؟ تـــا بـــۆم بگێـــڕێ گه‌رمـــه شـــین
مـــــانگی كـــــانوونێ بـــــه چـــــلوان ده‌ركـــــرام
وه‌ك بـــــرایم لـــــه‌و وڵاتـــــه ڕاو نـــــرام
كـــــوا پـــــه‌ریخان به‌نـــــد و بـــــاوم بـــــۆ بڵـــــێ
بـــۆ نه‌ســـووتێم نه‌بمـــه پۆلـــووی ســـه‌ر كڵـــێ؟
ئـــه‌و لـــه زۆزان مـــن لـــه ئـــارانێ ده‌ژیـــم
كـــێ ده‌ڵـــێ ئـــه‌منیش (وه‌لی دێوانـــه) نـــیم؟

* * *

ئه‌و چیرۆك و داستانه دڵداریانه‌ی له تێكسته‌كه‌دا ئاماژه‌یان بۆ كراوه بریتین له[٤٩]:

١- مه‌م و زین، قاره‌مانه‌كانی (مه‌م، زین، به‌كر مه‌ڕگه‌وه‌ڕ، قه‌ره‌تاژدین، چه‌كۆ، عرفۆ)

٢- لاس و خەزاڵ،   قارەمانەکانی (لاسە شۆڕ، خەزاڵ، خانزاد)

٣- شەم و شەمزین،   قارەمانەکانی (شەمزین، شەمیلە)

٤- خەج و سیامەند، قارەمانەکانی (خەج، سیامەند)

٥- برایمۆك ⟵ قارەمانەکانی (برایمی مەلا زێندینان، خاتوو پەریخان)

٦- وەلی دێوانە⟵ قارەمانەکانی (وەلی دیوانە، شەم)

لێرەدا سەر دێر و ناو و نیشانی داستانەکان، لە پاڵ ناوی قارەمانە مێژووییەکان دەبن بە (کۆد) یاخود کلیل بۆ هەڵهێنجاندنی ئاکام و سەرەنجامی تراژیدییایی داستانەکان (٥٠)

د/ ٤/ بەیتی نا شیعری:

جاری وا هەیە شاعیر بە هەمان ئەندازە و چۆنیەتی لە هەموو بەیت و بەندەکانی هۆنراوەیەکدا سەرکەوتوو نابێت، جاری وا هەیە ڕووبەڕووی لاسەنگی و ساکاری و شێوازی ناشیعریش دەبێتەوە، لێرەداو لە تێکستێکی دووردرێژی (١٠٠) بەیتیدا وەکو (ناڵەی جوادیی)، بەڕای ئێمە شاعیر لەیەك دوو شوێن سەرکەوتوو نەبووە و تووشی پاتە کردنەوەیێکی ساکار و سادە و لەنگی هاتووە، بە تایبەت لەم دوو دێرەدا.

نابینم خاك و وڵات و شاری خۆم (١)

نابینم ناسیاو و دۆست و یاری خۆم (٢)

ڕوو لە هەر لایە دەکەم نامۆیە بۆم (٣)

نابینم جێ ژوان و کەونەلانی خۆم (٤)

هێنانەوە و پاتە بوونەوەی فرێزی (نابینم) لەسەرەتای نیوە دێرەکانی (١، ٢، ٤) کە پێکهاتەیەکی زمانی قورس و لە خوێندنەوەدا خاوو سەختە، بۆتە ماکی خراپی دێرەکان لە کاتێکدا وشەی دەستپێك لە سەراپای نیوە دێرەکانی تێکستەکەدا کورت و سوك و ڕەوانن، زۆربەشیان ئامرازو جێ ناو و وشەی سادەی ئاوازەدارن، ئەمە لەکاتێکدا نیوە دێری (٣) کە بەم دەردە نەچووە، بەڕەوانی هاتووە.

شاعیر فارسیانە وشەی (نابینم) ی خوێندۆتەوە، بەم شێوەیە: درێژکردنەوەی زۆری (آ)ەکە و کورت کردنەوەی زۆری (ی)یەکە بۆ (کەسرە)یەکی عەرەبی:

(ناآآ بِنم) ئەنجا بە هاوسەنگی و سەلامەتی ئاوازی خوێندنەوەکە ڕادەگەین.

ئه نجام

ساقینامه وەكو ژانەرێكی ئەدەبی بە هۆی تێكستی (نالەی جودایی) وەكو دەستپێشخەرییەك لەلایەن هێمنی شاعیرەوە، هاتۆتە نێو ئەدەبیاتی كوردییەوە. ئەم تێكستە شیعرییە بەهۆی تاوتوێ كردنی نوسخە جیاوازەكانی بۆ یەكەمجار لێرەدا نوسخەیەكی دروست و تەواوی لێ بلاو دەكرێتەوە. خودی تێكستەكە پارچەیەكی لیریكی درێژە و لەرووی مەبەستی شیعرییەوە كۆمەڵێك بابەتی تیادا گونجێندراوە لە وێنەی مەینۆشی و دڵداری و نامۆ بوون و وەسفی جوانی و سروشت و ... تاد.

لەڕووی وێنە و ئەندێشەی شیعرییەوە هۆنراوەیەكی دەوڵەمەند و ڕازاوەیە بە دیمەن و وێنەكانی ژیانی شاعیر و تەوژمی سۆزێكی راستەقینە و مرۆڤ دۆستانەی لێ دەخوێندرێتەوە.

لایەنەكانی ئاوازی شیعری ڕۆڵێكی كاریگەریان لە خوڵقاندنی هەستی جوانكاری و قوول بوونەوەی واتادا گێڕاوە، كۆمەلێك دیاردەی ریتمی و مۆسیقایی ئاوێزانی بالآی تێكستەكە بوون كەرادەی شیعریەت و داهێنانیان تیادا بەرزكردۆتەوە.

شاعیر خاوەنی زمان و شێوازێكی شیعری رەوان و جوان و پەتی بووە، ئەم ڕوواڵەتانە بە روونی لە ئاستەكانی دەنگ و وشە و رێزمانی تێكستەكەدا دەرەوشاونەتەوە و كرو ئاكار و تەونی هۆنراوەكەیان سفت و ڕازاوە و بەپێزكردووە. لە تێكستەكەدا سیمای هونەری تێهەڵكێش و دەق ئاوێزانی بە دی دەكرێت كە هونەرمەندانە بۆ بە پێزكردنی تێكستەكە سوودیان لێ وەرگیراوە. ئەم تێكستە وەكو شاكارێكی شیعری تاك و كەم وێنە لە مێژووی ئەدەبی كوردیدا جێگای بۆ خۆی كردۆتەوە.

پەراوێزەكان

[١]- زۆر كەس لەبارەی سەربردە و ژیان و بەسەرهاتی هێمنەوە دواون، بەڵام هیچ كام لەمانە نەیان توانیوە لەو ژیاننامەیەی كە بە قەڵەمی خۆی لەپێشەكی دیوانی (تاریك و روون) داو لە ژێر سەردێری (لە كوێوە بۆ كوێ؟) تۆماری كردووە، تێپەڕێنن، واتە سەرچاوەی هەموو زانیارییەكانی ژیننامەی هێمن تا ئەو رۆژگارە، هەر لەو پێشەكییەدا هەڵێنجراوە كە شاعیر بە دوورو درێژی باسی لێكردووە، بڕوانە:

- تاریك و روون – گوڵبژێرێك لە شیعرەكانی هێمن، لە بڵاوكراوەكانی بنكەی پێشەوا، بەغدا، ١٩٧٤: ٣ – ٤٥.

[٢]- هێمن لە چەند بۆنە و موناسەبەتدا ئەوەی روون كردۆتەوە، كەوا دوای ئەوەی بەشێكی زۆر لە هاوڕێ و دۆستە رۆشنبیرە كوردەكانی لە بەغدا، لە بەهاری ١٩٧٤ دا پەیوەندییان بەشۆڕشی چەكداری كوردستانەوە كردووە، یا وەك خۆی گوتەنی (هەموو وەشاخ كەوتبوون و من بەتەنێ مابوومەوە)، ئەو تێكستەی هۆنیوەتەوە. بڕوانە:

- لە بەهاری شیلاناوێوە بۆ پایزی ورمێ، چەپكێ گول چەپكێ نێرگز، بنكەی ئەدەبی و رووناكبیری گەلاوێژ، چاپی یەكەم، سلێمانی، ١٩٩٧: ٨٤ – ٨٨.

[٣]- بەگوێرەی بۆچوونی (ئوستن وارین و رینیە ویلك)، پێویستە جۆرە ئەدەبییەكان لە رووی تیۆرییەوە، لەسەر هەر دوو بنەمای؛ شێوەی دەرەوە (كێش و بنیات) و، شێوەی ناوەوە (بابەت)، دەستنیشان بكرێن. بڕوانە

- نظرية الادب: ٣٠٣.

[٤]- جووت سەروا: مەسنەوی: مزدوەج: فۆرمێكی باوی شیعری فارسییە، لەسەر بنەمای هەمەڕەنگی سەروا دادەمەزرێت، هەر دێرێك (دوو نیوە دێر) جووتێك سەروای تایبەتی خۆی دەبێت، دەشێ لە دوای چەند دێرێك هەمان پیتە سەروای بەرایی دووبارە بێتەوە:

______________ آ	______________ آ
______________ ب	______________ ب
______________ ج	______________ ج
______________ د	______________ د
______________ آ	______________ آ

لە تێكستی مەسنەویدا یەكێتی كێش رەچاو دەكرێت، بەزۆری لە سەر كێشە كورت و سوكەكان دەهۆندرێتەوە. شانامەی فیردەوسی، خەمسەی نیزامی، (مثنوی معنوی) مەولانا جەلالەددینی رۆمی، لە مەسنەویاتە ناودارەكانی ئەدەبی فارسین.

بڕوانە:

- لغت نامە، ج ٤٣ : ٤١٢.

لە ئەدەبیاتی کوردیدا هەموو بەرهەمی شیعری (گۆران)ی، پێڕەوەی لەم سیستەمە کردووە، وەکو چۆن داستانە شیعرییە ناودارەکانی وەکو؛ مەم و زین، شیرین و خەسرەو، لەیلا و مەجنوون.... بەم شێوەیە نووسراونەتەوە، ئەنجا لە شیعری فێرکردنیش هەر پێڕەوی لەم شێوەیە کراوە، وەکو لە؛ نەوبهارا بچوکان و، ئەحمەدی، دا بەدی دەکرێت.

٥- لە بناغەدا (سەنگ بەواتای بەرد یاخود گا بەرد)، بەنموونەی تەحەممول و خۆ ڕاگری و بێ دەنگی دەناسرێت، شاعیران لە کۆنەوە وەکو دۆستێکی خاوەن سەبر و نهێنی پارێز روویان تێ کردووە و خەم و کوڵی دەروونی خۆیان لە تەکیا هەڵرشتووە، خۆی شتێکی ئەفسانەییە و لە وێنەی مامە خەمە گوێ بۆ خەم و دەردی دڵی خەڵکی رادەهێڵێت:

- فرهنگ فارسی// ١٩٣٥.

٦- ساقینامە وەکو هونەرێکی بڵاو لە ئەدەبی فارسیدا بەرچاو دەکەوێت، شاعیرانی تورکیش بە چاولێکەری لە فارسەکان لەم جۆرەیان هۆنیوەتەوە، ساقی نامەکەی (حافزی شیرازی) لە ئەدەبی فارسیدا ناودارە، کە ئەمە سەرەتاکەیەتی:

بیا ساقی آن می کە حـــال آورد کـــــرامت فزاید کـــمال آورد

به من ده که بس بیدل افتادہأم وزین هردو بی حاصل افتادہأم

دوابەدوای حافز ساقی نامە دەبێتە جۆرێکی ئەدەبی بەربڵاو لە فارسیدا.

- انواع ادبی: ٢٥٩.

٧- کاریگەری و کارتێکردنی ئەدەبیاتی فارسی بەسەر هێمن و شیعرەکانی شتێکی ئاساییە، هێمن رای خۆی لەم بارەیەوە بەم شێوەیە دەربڕیوە: (مەولەوی کاری نەکردۆتە شیعرەکانم، بەڵام کاری کردۆتە دەروونم و هەژاندوومی، ئەگەر ئەو شیعرەی مەولەویم نەبیستایە، باوەڕ ناکەم — ناڵەی جوودایی — م وا بە ڕەوانی گوتبا).

- هێمن و بۆنی غەریبی، محمد فریق حسن، گ/ بەیان، ژ/ ٦٦ : ١١.

٨- یەکەمین تێکستی ناڵەی جودایی بۆ یەکەمین جار لە گۆڤاری (بەیان)، ژمارە (٢٠) ی مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٧٤ دا بڵاوبۆتەوە. هەر ئەو تێکستە بە دەنگ و خوێندنەوەی شاعیر خۆی، لە شاری هەولێر و لە ماڵی برای ڕووناکبیرمان (مومتاز حەیدەری)، لە ڕێکەوتی ١٩٧٧/٩/٢٥ لەسەر کاسێت تۆمار کراوە. مرۆڤ کاتێك بەوردی گوێ لەو کاسێتە دەگرێت و لەگەڵ دەقەکان بەراوردی دەکات، ئەوەی لا روون دەبێتەوە کە

شاعیر دەقە بڵاوکراوەکەی گۆڤاری (بەیان) دەخوێنێتەوە نەك ئەوەی کە دواتر لە نامیلکەی (ناڵەی جودایی) چاپ و بڵاوکراوەتەوە.

٩- ناڵەی جودایی، هێمن، چاپخانەی (علاء)، بەغدا ١٩٧٩ : ١٢ – ٢٤.

١٠- هێمن لای چەند کەس و لە چەند بۆنەدا، ئەوەی درکاندووە کەوا تێکستەکەی نامیلکەی ناڵەی جودایی، هەم دەستکاری تێدا کراوەو هەمیش کەم و کورتی تێدا هەیە، واتە ناڕەزایەتی خۆی لەو بارەوە نەشاردۆتەوە، بڕوانە:

- چەپکێ گوڵ چەپکێ نێرگز: ١٢٩.

١١- ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب: ٢٨.

١٢- الصورة الفنية، د. جابر عصفور: ٢٥٧.

١٣- قراءة النص الشعري لغة وتشكيلا، د. هايل محمد الطالب: ٣٨.

١٤- وێنەی شیعری لە ڕێبازی ڕۆمانسی کوردیدا، عبدالقادر محمدأمین: ١٧.

١٥- النقد الادبی، أحمد أمين: ٤٨.

١٦- هەر ئەو سەرچاوەیە: ٥٠.

١٧- موسیقی شعر، دکتر محمد رضا شفيعي کدکنی: ٤٤.

١٨- سەرچاوەی پێشوو: ٥٢.

١٩- تحليل النص الادبي: ٤٨.

٢٠- ئەلبەتە ئەمە هەمان ئەو قالبە کێشەیە کە (مەسنەوی مەعنەوی) مەولانا جەلالەددینی لەسەر دامەزراوە، کەوا هەم تێکستەکەی هێمنی شاعیر لەژێر کاریگەری و بە ئیحا لەوەوە هۆنراوەتەوە و هەمیش هێمن چەند دێڕێکی لە پێشەکییەکەی مەسنەویاتی مەولانادا تێهەڵکێشی تێکستەکەی خۆی کردووە.

٢١- چەپکێ گوڵ چەپکێ نێرگز: ١١٨.

٢٢- کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی: ١٩٧ – ١٩٩.

٢٣- علم العروض والقوافي: ١٥٢.

٢٤- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی: ١٥٩.

٢٥- موسیقی شعر: ٦٢.

٢٦- ڕەنگ بێت ئەم بۆچوونە سەبارەت بەشیعری عەرەبی و فۆرمە کۆنەکانی (غەزەل و قەسیدە) تاڕادەیەك ڕاست بێت، بەڵام لە فارسیدا (مەسنەوی) بایەخێکی زۆری پێدراوە و سامانێکی گەورەی ئەدەبی فارسی لەبواری (شیعری داستانی و شیعری عاشقانە و عیرفانی و فێرکردن) ی پێ تۆمار کراوە. لە ئەدەبی کوردیش هەموو چیرۆك و داستانە

شیعرییەکانی پێ نووسراوەتەوە، وەکو چۆن لەمەولوودنامەکان و لە شیعری فێرکردنی کوردیشدا پەیڕەوی لەم فۆرمە کراوە. هەروەها ئەدەبیاتی گۆران لە ٩٥٪ ی بەسەرەوە لەسەر ئەم سیستەمەیە، بڕوانە:

- موسیقى شعر: ٢١٦.

- شیعری فێرکردن لە ئەدەبی کوردیدا: ٤٢.

٢٧- زیباشناسی سخن پارسی/ ٣: ٤٢.

٢٨- موسیقى شعر: ٢١٦.

٢٩- من وای دەبینم کە ئەو جۆرە وێنە و پانوڕامایەی شیعری مەینۆشی (کچی شۆخی بادەگێڕ لە مەیخانەدا جام و پیالەی مەی بە دەستەوەیە و بەسەد ناز و عیشوەوە بە سەر پیر و مەینۆشانی خەراباتدا دەیگێڕێ و دابەشی دەکات...) هەر تەنیا لە دنیای شیعری کلاسیکیدا بەدی دەکرێت و هەمووشمان هەر لەو ڕێگەیەوە پەیمان پێ بردووە، وەگەرنا لە جیهانی واقیعی رۆژهەڵاتدا باوەڕناکەم لە هیچ ڕۆژگارێکدا ئەم وێنەیە بە شێوەیەکی راستەقینە لە ئارادا بووبێت، ئەلبەتە نموونەی ئەم وێنەیەمان لە فۆلکلۆریشدا هەیە: جووتێ ساقی گوارە زێڕن /مەی لە مەیخانان دەگێڕن/ عاشقان لە دین وەردەگێڕن.

٣٠- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی: ٧٧.

٣١- شیکردنەوەی دەقی شیعری لە ڕووی زمانەوانییەوە: ١٢٨.

٣٢- سەرچاوەی پێشوو: ٣٢.

٣٣- ساختار و تأویل متن: ٦٨.

٣٤- بۆ درێژەی باسی ئەو مەسەلانە دەتوانرێ سەیری سەرچاوەی پێشوو: شیکردنەوەی دەقی شیعری لە ڕووی زمانەوانییەوە، لاپەرەکانی ١٢٥ – ١٨١ بکرێت.

٣٥- زمانەوانی: ٨١.

٣٦- علم الاسلوب: ٢٢٥.

٣٧ قراءة النص الشعري: ٩٢.

٣٨- شیکردنەوەی دەقی شیعری لەڕووی زمانەوانییەوە: ٣٠.

٣٩- اللغة الشعرية: ١٢٣.

٤٠- قراءات اسلوبية في الشعر الحديث: ٨.

٤١- ئەم جۆرەی ڕەگەزدۆزی ناتەواو، کە جیاوازی لە یەك دەنگی سەرەتای وشەکاندا بەدی دەکرێت، زیاتر دەچێتە خانەی جیاوازی فونیمی نێوان وشەکان، وەکو چۆن لە

وشەکانی، کەم: خەم، بەدی دەکرێت، کە دوو وشەی سەربەخۆ و جیاوازن بە فونیمێکی سەرەتا لێك جیادەبنەوە.

٤٢- **فەرهەنگی وشە دووانەکانی زمانی کوردی:** ٦.

٤٣- **کلیات سبك شناسی:** ٢١٦.

٤٤- علم الدلالة: ٧٩.

٤٥- قراءة النص الشعري: ١٧٠.

٤٦- **کلیات سبك شناسی:** ٢١٨.

٤٧- تحليل النص الادبي: ٢١٨.

٤٨- قراءة النص الشعري: ٦٦.

٤٩- تحفه مظفريه: ب١.

٥٠- نظرية الادب: ٢٤٢.

سەرچاوەکان

أ/ کوردی:

١- **ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، دکتۆرە شوکریە رەسول**، مطابع التعليم العالي، اربيل، ١٩٨٩.

٢- **تاريك و ڕوون، هێمن، بنکەی پێشەوا،** ١٩٧٤.

٣- تحفه مظفريه، ئوسکارمان، **ساخکردنەوەی: هێمن، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا،** ١٩٧٥.

٤- **چەپکێ گوڵ چەپکێ نێرگز، بنکەی ئەدەبی و ڕووناکبیری گەلاوێژ، چ١، سلێمانی،** ١٩٩٧.

٥- **زمانەوانی، محمد معروف فتاح**، دار الحكمة للطباعة والنشر، اربيل، ١٩٩٠.

٦- **شیعری فێرکردن لە ئەدەبی کوردیدا، ئەحمەد قەرەنی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر،** ٢٠٠٧.

٧- **شیکردنەوەی دەقی شیعری لە ڕووی زمانەوانییەوە، عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، نامەی زانکۆی، کۆلیجی زمان، زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر،** ٢٠٠٧.

٨- **فەرهەنگی وشە دووانەکانی زمانی کوردی، تەها فەیزی زادە، ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی (انتشارات صلاح الدين ايوبى، ورمێ،** ١٣٦٧.

٩- **کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی، د. محەمەد بەکر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر،** ٢٠٠٤.

١٠- **کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر،** ١٩٩٩.

١١- **ناڵەی جودایی، هێمن، چاپخانەی** (علاء)، **بەغدا،** ١٩٧٩.

١٢- **وێنەی شیعری لە ڕێبازی رۆمانسی کوردیدا، عبدالقادر محمد ئەمین، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی،** ٢٠٠٢.

ب/ عەرەبی:

١٣- تحليل النص الادبي، محمد عبدالغني المصري – مجد محمد الباكير البرازي، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، ط١، عمان، الادرن، ٢٠٠٢.

١٤- الرومانتيكية، الدكتور محمد غنيمي هلال، ط٦، دار العودة، بيروت، ١٩٨١.

١٥- الصورة الفنية، د. جابر عصفور، ط٣، المركز الثقافي العربي، بيروت، ١٩٩٢.

١٦- علم الاسلوب، د. صلاح فضل، ط١، دار الافاق الجديدة، بيروت، ١٩٨٥.
١٧- علم الدلالة، الدكتور أحمد مختار عمر، ط٥، عالم الكتب، القاهرة، ١٩٩٨.
١٨- علم العروض والقوافي،الدكتور حميد آدم ثويني، ط١، دار صفاء للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٤.
١٩- قراءات اسلوبية في الشعر الحديث، د. محمد عبدالمطلب، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٩٥.
٢٠- قراءة النص الشعري لغة وتشكيلا، الدكتور هايل محمد الطالب، ط٢، دار الينابيع، دمشق، ٢٠٠٨.
٢١- نظرية الادب، اوستن وارين – رينية ويلك، ترجمة: محي الدين صبحي، مطبعة خالد الطرابيشي، ديمشق، ١٩٧٢.
٢٢- النقد الادبي، أحمد أمين، ط٤، دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان، ١٩٦٧.
٢٣- اللغة الشعرية، محمد كنوني، ط١، دار الشؤوف الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٧.

ج/ فارسى:

٢٤- **انواع ادبى، دكتر سيروس شميسا. چاب دهم، انتشارات فردوس، تهران،** ١٣٨٣.

٢٥- **زيباشناسى سخن پارسى /**٣**، مير جلال الدين كزازى، چاپ چهارم، نشر مركز، تهران،** ١٣٨١.

٢٦- **ساختار وتأويل متن، بابك احمدى، چاپ ششم، نشر مركز، تهران،** ١٣٨٢.

٢٧- **فرهنگ فارسى/ ج**٢**، دكتر محمد معين، مؤسسه انتشارات أمير كبير، تهران،** ١٣٦٠.

٢٨- **كليات سبك شناسى، دكتر سيروس شميسا، چاپ نخست، نشر ميترا، تهران،** ١٣٨٤.

٢٩- **لغت نامه/ ج**٢٩**، چاپ سيروس، تهران،** ١٣٣٤.

٣٠- **موسيقى شعر، دكتر محمد** رضا **شفيعى كدكنى، چاپ هفتم،** مؤسسة **انتشارات آگاه، تهران،** ١٣٨١.

د/ گۆڤار:

٣١- **گۆڤارى بەيان، ژمارە (**٢٠**)، كانوونى يەكەم،** ١٩٧٤.

٣٢- **گۆڤارى بەيان، ژمارە (**٦٦**)، ئەيلولى** ١٩٨٠.

ملخص البحث/

البنية الموسيقية والاسلوبية
في قصيدة (نالەى جودايى)

قصيدة (**نالەی جودایی**) تقع ضمن باب معين من قصائد الخمريات، وضعها الشاعر اقتداءً بالادب الفارسي. تتسم القصيدة اجمالاً بمزايا ادبية وفنية ولغوية تستحق الوقوف عندها واجلاء نواحيها الابداعية، هذا البحث محاولة للوقوف على بعض من تلك النواحي وبالاخض البنيات الموسيقية والاسلوبية في القصيدة. تتكون الدراسة من ثلاث فصول، كل فصل ينقسم الى مباحث عدة، كالآتي/

الفصل الاول

نبذة تأريخية/

(أ) الشاعر (ب) القصيدة (ج) المعنى والموضوع

الفصل الثاني

البنية الموسيقية/

(أ) الموسيقى الخارجية (ب) الموسيقى الجانبية (ج) الموسيقى الداخلية

الفصل الثالث

البنية الاسلوبية/

(أ) المستوى الصوتي (ب) المستوى الصرفي (ج) المستوى النحوي

- نتيجة البحث
- المصادر

Abstract

The Structure of Rythem and Atyle in Nali's Wine Poem "The Pain of Seperation"

Bachalian Verse is a type of Oriental Literature. Following the fasion of Persian literature, Hemin has written a wine poem, with no precedent in Kurdish. The poem possesses many artistic, technical and linguistic features which desrve considerable attention.
This research attempts to shed light on the interpretation of this poem, its genre, ryme, rythem and linguistic structure. It falls into three main sections as follows:

Section one: A Historical Overview

a. The poet
b. The text
c. the subject

Section two: The Rhythmical Structure

a. Outer Rhythm
b. Marginal Rhythm
c. Inner Rhythm

Section three: The Stylistic Structure

a. Sound Level
b. Vocabulary Level (diction)
c. Structural Level

View publication stats